

συνεσταλμένως τὴν ἐκ λαμβάνοντας, καθὼς εἴωθεν ἅπασαν ἐπὶ τῆς πρώτης αἰτίας, ἀλλ' ἐξηπλωμένως καὶ καθὼς τὴν πρόδον μόνον, οὐ καὶ τὴν τῆς προόδου τάξιν σημαίνει, οὐκ ἀπειθοῦμεν οὐδὲ τάναντία φρονοῦμεν αὐτῷ· ἀλλ' εἴπερ ἄλλοθι ποῦ, κἀνταῦθα καὶ πειθόμεθα καὶ συμβαίνομεν. Ὅποτεν δὲ καὶ τὴν τάξιν βουληθῶμεν ἐκφαίνειν, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγομεν ἐκπορεύεσθαι, ἀλλ' οὐδὲ τὴν διὰ·εἰς τὴν ἐκ ἐξηγούμεθα· ἀλλὰ μᾶλλον ὅποτεν ἐγκαλώμεθα, σὺν ἡμῖν δὲ καὶ οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, λέγοντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ὑποπτευομένης ἐντεῦθεν τῆς τοῦ προῖέναι ἀρχῆς καὶ τῆς ἀρχηγικῆς καὶ πρώτης αἰτίας, ἀπολογούμεθα κοινῶς ὑπὲρ πάντων, ὅτι οὕτως ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγομεν, τῷ δὲ Μαξιμῷ συμφώνως ἐνταῦθα καὶ Κυρίλλῳ λέγοντι πρὸς Παλλάδιον (1) τὸ (2) οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν ἦγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχέμετον Πνεῦμα.

(1) Idem locus a Becco adducitur orat. 4 de un. Eccl. n. 20, et epigr. 1. (Gr. orth., t. 1, p. 115, 116; II, p. 526.)

positionem ex intelligentes, prout de prima causa usurpari consuevit, sed explicato ac prout progressionem duntaxat, non etiam progressionis ordinem significat, non obsequium denegamus neque contraria sentimus ipsi, sed si alicubi, sane hic et obsequium ei præstamus et cum eo concordamus. Quando vero etiam ordinem velimus exprimere, dicimus Spiritum ex Patre per Filium procedere, sed neque præpositionem per in ex interpretando transformamus. Verum quando objurgamur, nobiscum vero etiam Ecclesiæ doctores, cum dicamus ex Filio procedere Spiritum, quasi inde suspicio adesset de principio prodeundi et de principali ac prima causa id dici, communiter quoad omnia pro defensione dicemus, nos ita dicere ex Filio ut per Filium conformiter hic ad Maximi dicta et ad Cyrillum, qui Palladio scribit: Spiritus, qui essentialiter ex utroque sive ex Patre per Filium profunditur.

(2) Τῷ habet Mon. 27, f. 222 a., et Marc. f. 175 a.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΗΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

ΑΙΤΗΣΕΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

DOMINI BESSARIONIS

RESPONSIO AD EPHESII CAPITA

PETENTE PATRIARCHA D. GREGORIO CONCINNATA

NUNC PRIMUM EDITA CURANTE J. HERGENROETHER,
S. THEOL. IN WIRCEBURGENSI LITTERARUM UNIVERSITATE PROFESSORE.

ΚΕΦΑΛ. Α' (1).

Ὁ Λατίνων τε καὶ Γραικῶν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῶν μεγίστων τε καὶ θειοτάτων ἀκήρυκτος πόλεμος, ἀγιώτατέ μοι καὶ θειοτάτε Πάτερ καὶ δέσποτα, ὅσα περὶ μειζόνων ἐστὶ, τοσοῦτω καὶ χαλεπώτερος γέγονέ τε καὶ ἐστίν. Ἡ τε γὰρ περὶ τὸ θεῖον ἀλήθεια μείζον τε καὶ τιμιώτερον οὐ τις ἂν εἴποι, ὅ τε πόλεμος οὗτος καὶ χαλεπώτατος ἅμα καὶ μακρότατος γέ-

(1) In Mon. cod. 27, f. 224 a. in suprema parte folli legitur: Βησσαρίων καρδινάλις τῷ ἀγιωτάτῳ Πατρὶ Γρηγορίῳ τῷ οἰκουμένικῳ πατριάρχῃ. In

α

CAPUT I.

Latinorum Græcorumque ad invicem de maximis ac divinissimis rebus pugna exacerbatissima, sanctissime mihi et venerandissime Pater ac domine, quanto majores circa res versatur, tanto et difficillior evasit atque etiam nunc persistit. Etenim veritas, quæ Deitatem respicit, majus quid ac pretiosius est, quam verbis dici queat; præsens

infima notatur: Ὅσα οὐκ ἐφθασεν ὁ Σχολάριος ἀντειπεῖν, ὁ Νικαίας ταῦτα ἀπελογήσατο.

vero pugna et difficillima simul et maxime diuturna omnium facta; neque aliam invenire est, quæ in tantum perseveraverit, neque quæ tali pacto adversus invicem in furorem conjecerit atque accenderit. Neque enim solum impietatis vicissim se aspergunt opprobrio, licet sub eodem Servatore et Domino constituti; verum et sæpius pace composita, quam in unum convenire viderentur, rursus ab invicem sunt separati, et quod pejus est, acriori adhuc insania contra semet invicem in aciem processerunt et adhuc procedunt, impietatis, atheismi, erroris, duplicitatis principiorum (dyarchie), contradictionis et innumerarum hæreseon reos semet invicem ostendere conantes. Sed Latini quidem et Latinorum vetustiores, cum semel de his verba fecissent, quiescebant, tunc quoque cum disputarent, dogmati ipsi secundum se patrocinantibus, magis quam contraria sentientes impetu forti aggredientes; Græci vero et qui eorum veniebantur sententiam, quoniam (quando) aliunde rem consecrere nequeunt, multitudinis imperitiæ adulantur, popularem favorem captant et gloriam ab ipsis student acquirere, neque desistant a proliciendis in Latinos blasphemis et ab evocandis in eos diatribis, quæcumque lingua proferri possunt quæque sondo referri nequeunt.

Talis quoque est qui nunc nobis occurrit novus theologus, Marcus Ephesius, homo neque alioquin prudens et sapientiæ loco, ejus specie repletus. Hujus nutantia illa infirmaque sophismata, quibus rectam et inexpugnabilem Christianorum theologiam impugnare conatur, quibusque me occurrere jubes, licet magis tu ipse id valeas; si quem scandalizant, præsertim ex iis, qui jam antiquitus et a parentibus ejusmodi rationibus imbuti et præoccupati sunt atque nondum veriora audierunt, id mirum non est, et venia detur animi perturbationi (malo, quod patiuntur). Consentaneum tamen est ac decet, quemadmodum et ipse jubes, veriorum rationum vi obtusum illorum auditum expurgare. Quoniam igitur in iis, quæ alias de præsentate dogmate scripsi, et attigi omnia, quæ nunc ille profert (sunt enim communes et tritæ rationes omniumque in ore versantes, atque has omnes cum Deo, ut dici solet, sufficienter nutantes et spurium ac perversum quid sonantes demonstravi, ratiocinationibus utens a beatis, qui ante nos vixerunt, viris adductis): hæc tibi mitto et in primis librum ad Alexium, qui antidoto esse poterit iis, quos morsus serpentium hæreseon vulneravit, apteque secundum meam quidem sententiam ad omnia se habet. Sunt vero multa quoque huc pertinentia in dogmatica sive quæ de unione est oratione, rursus et in iis quæ contra Palamam

Α γωνε πάντων, οὐδ' ἔστιν εὐρεῖν, οὐθ' ὅστις ἐπὶ τούτῳ διήρκεσεν, οὐθ' ὅστις οὕτω τὰ μέρη κατ' ἀλλήλων ἐξέμηνεν. Οὐ γὰρ μόνον ἀσεβείας ἐγκαλοῦσιν ἀλλήλους, καίτοι ὑπὸ τὸν αὐτὸν τελούντες Σι- τήρᾳ τε καὶ Δεσπότην, ἀλλὰ καὶ πολλάκις αὐτοῖς διαλύσεων γινομένων, δόξαντες συμβῆναι, αὐθις ἀλλήλων διέστησαν, καὶ τὸ χεῖρον, μετὰ πλείονος τῆς μανίας κατ' ἀλλήλων ἐχτιώρησάν τε καὶ χιουρούτην ἀσεβείας, ἀθεΐας, πλάνης, δυαρχίας, συναλοιφῆς καὶ μυρίων αἰρέσεων ἐνόχους ἀλλήλους δεικνύοντες πειρώμενοι. Ἄλλὰ Λατῖνοι μὲν καὶ Λατίνων οἱ παλαιότεροι ἀπαξ περὶ τούτων εἰπόντες ἐπαύσαντο· καὶ τότε τῷ δόγματι καθ' αὐτὸ μᾶλλον συντηγοῦντας ἢ κατὰ τῶν ἀντιδοξούτων φερόμενοι· Γραικοὶ δὲ καὶ τούτων οἱ δόξαν θηρώμενοι, ἐπεὶ μὴ ἀλλοθεν δύνανται, τὴν τοῦ πλείους κολακεύοντες ἀλογίαν, δημαγωγούσι τε αὐτούς καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν εὐφημίαν κερποῦνται, οὐ παύονται τι βλάσφημον ἀπορρέπτοντες κατὰ Λατίνων ἀεὶ, καὶ ῥητὰ καὶ ἀῤῥήτα κατ' αὐτῶν ἐμοῦντες (1).

Οἷος καὶ ὁ νῦν ἡμῖν ἐπιφυσὶς καινὸς (2) οὗτος θεολόγος. Μάρκος ὁ Ἐφέσου, ἀνὴρ οὐτ' ἄλλως φρενήρης καὶ δοξασοφίας ἀντὶ σοφίας ἐμπεπλησμένος, οὐ τὰ σαθρὰ ἐκεῖνα σοφίσματα, δι' ὧν τὴν ἀβραγαῆ τε καὶ ὀρθὴν Χριστιανῶν θεολογίαν ὑποσαλεύειν ἐπιχειρεῖ, οἷς ἀντειπεῖν με κελεύεις, καίτοι μᾶλλον αὐτοῖς τοῦτο δυνάμενος, εἴ τινα σκανδαλίζεις, καὶ μάλιστα τῶν ἀνωθέν τε καὶ ἐκ πραγμάτων τοῖς ὁμοίοις λόγοις προειλημμένων, καὶ μήπω τῶν ἀληθεσιτέρων ἀκηκότων, θαυμαστὸν μὲν οὐδὲν, καὶ συγγνώμη τῷ πάθει· δεῖ δ' ὅμως, ὡς καὶ αὐτοῖς κελεύεις, τοῖς ἀληθεσιτέροις τῶν λόγων τὴν ἀλμυρὴν (3) αὐτῶν ἀκοήν ἀποκλύζειν. Ἐπεὶ γοῦν ἐν οἷς ἀλλοτὲ μοι περὶ τοῦ παρόντος συγγέγραπται δόγματος, τούτων ἀπάντων, ἃ νῦν φησιν οὗτος, ἠψάμην (καὶ γὰρ εἰσι κοινοὶ τε καὶ τετριμμένοι λόγοι καὶ πᾶσιν ἐπὶ στόματος, πάντα τε σὺν θεῷ τῷ λογίῳ εἰπεῖν, ἱκανῶς ὑπόσαθρόν τε καὶ κίβδηλον ἤχοῦντας ἀπέδειξα τοῖς τῶν φθασάντων ἡμᾶς μακαρίων ἀνδρῶν συγγραμμένους λόγοις)· πέμπω σοι ταῦτα· καὶ μάλιστα τὸν πρὸς Ἀλέξιον τὸν Φιλανθρωπίνον λόγον (4), ἀντιδοκτον τοῖς δηχθεῖσιν ἐσόμνον, ἱκανῶς κατ' ἐμὴν γνώμην ἔχοντα πρὸς ἅπαντα· εἰσὶ μὲντοι γε πολλὰ καὶ ἐν τῷ δογματικῷ ἢ περὶ ἐνώσεως ἡμῶν λόγῳ (5). Ἐτι γε μὴν κἂν τοῖς πρὸς Παλαμᾶν ὑπὲρ τοῦ σοφῶς Βέκκου (6), σοῦ κελεύσαντος ὑφ' ἡμῶν εἰρημένους (7), πάντῃ τὸν Ἐφέσου τῶν λόγων συρφετὸν ἀποκλύζοντά τε καὶ παρσύροντα, ἃ ζητήσας ὁ βουλόμενος ἐν ἐκεί-

(1) Eodem fere modo jam diu ante Beccus, orat. 4, De unit. Eccl. c. 5, Gr. orth. I, p. 68 seqq.

(2) Cod. Vatic. 1428, f. 176 a. : κενός.

(3) Mon. f. 224 b, ἀλμυρῶν.

(4) In cod. nostro Monac. f. 276-566. Edit. Lat. apud Hard. Conc. IX, 4043 seqq., Gr. apud Arcud.

In Opuscul. Theol. aur. Romæ, 1650, 1670.)

(5) In cod. cit. f. 1-27 a. Apud Hard. Gr. et Lat. Conc. IX, 519 seqq.

(6) Vatic. cit. f. 176 b : ὑπὲρ τοῦ σοῦ Β.

(7) In cod. Mon. f. 57 a-72 a. Apud Arcud. op. cit.

141

νοίς εὐρήσει, καὶ οὐδὲν τῶν ἀραχνίων τούτων ἔσται
νημάτων, ὃ μὴ δι' ἐκείνων εὐχερέστατα λύσει. Καὶ
νῦν δὲ ὁμοῦ σὴν χάριν πρὸς τὸ πρῶτόν τε καὶ βιαϊό-
τατον αὐτοῦ τῶν ἐπιχειρημάτων ἐροῦμεν, ὅσα εἰκόσ,
τὴν ἐκείνου ὑποδεικνύντες (1) σαθρότητα, τᾶλλα τό-
γε νῦν εἶναι παραδραμόντες ὡς ὀλιγίστου ἀξία λό-
γου. Πρὸς μὲντοι βοήθειάν τινα τοῦ κάκεινά τε εὐ-
χερέστερον λύειν καὶ τὰς ἐπιφερομένας τῷ ἀληθεῖ
ἔσγματι ἀτοπίας ἀνατρέψειν τε καὶ ἀνασκευάζειν,
κενόνα τινὰ διὰ βραχέων παραδώσομεν μετὰ ταῦτα,
ἐξ ὧν αὐτοί τε ἐν ἄλλοις πλατύτερον εἰρήκαμεν οὐκ
ὄλλοι τε τῶν πρὸ ἡμῶν ἐπὶ σοφίᾳ βοηθέντων ἐξέ-
θεντο. Δι' οὗ (2) καὶ τὰ ἀδιανόητα ταῦτα κατὰ Λα-
τίνων, μᾶλλον δὲ κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιχειρήματα
λύοιτο ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια δεῖσαν (3) παντὸς φωτὸς
ἀποδειχθεῖη τρανότερον. Εἰ μὲν οὖν ταῦτα ἱκανὰ
ἔσται, εὖ ἔξει· εἰ δὲ καὶ τινῶν ἄλλων πρὸς τὰ πα-
ρόντα δεήσει, λογιόδρια, ἀντιγράφομεν μὲν σχολῆς
λασόμενοι, ἐροῦμεν δὲ τὰ αὐτὰ καὶ καινότερον οὐ-
δὲν· οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἄλλας εὐρεῖν λύσεις, εἴπερ
ἀπλοῦς ἔφω ὁ μῦθος (4) τῆς ἀληθείας, καὶ ψευδόμε-
νον μὲν καὶ καινοφωνοῦντα (5) πολλὰ ληρεῖν [ἔστι,
ἀληθεύοντα δὲ ἐν καὶ ταυτὸν ἀεὶ λέγειν· παρ' ὃ (6)
καὶ Σωκράτης οὐ ταυτὰ περὶ τῶν αὐτῶν μόνον,
ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν ἠῦχετο λέγειν ἀεὶ.

quidem ac nova effutientem nugari licet, vera autem dicentem unum et idem semper dicere
convenit; ideo et Socrates non solum de hisdem eadem, sed et per eadem semper dicere desi-
derabat.

ΕΦΕΣΟΥ (ΙΗ' Α' (7)).

C

EPHES. CAP. I (XVIII).

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευό-
μενον ἢ ὡς ἐκ δύο ὑποστάσεων πρόεισιν, ἢ ὡς ἐκ
τῆς κοινῆς αὐτῶν φύσεως, ἢ ἐκ τῆς προβλητικῆς
δυνάμεως. Ἄλλ' εἰ μὲν ὡς ἐκ δύο ὑποστάσεων, δύο
ἀρχαὶ προδήλωσ καὶ δύο τὰ αἷτια ἐπὶ τῆς θείας Τριά-
δος καὶ δύο οἱ προβολεῖς καὶ ἡ μοναρχία ἀνήρηται,
καὶ τὸ μόνον εἶναι πηγὴν τῆς ὑπερουσίτου θεότητος
τῶν Πατέρων. Εἰ δ' ὡς ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν φύσεως,
πρῶτον μὲν οὐδέπω καὶ νῦν ἤκουσται δυοῖν ὑπο-
στάσεων ἑτέραν ἐκπεφυκυῖαν ὑπόστασιν μὴ ἐξ αὐ-
τῶν εἶναι (8) λέγειν, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς φύσεως·
ἔπειτα καὶ οὕτω πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ περιενεχθήσον-
ται. Ἢ γὰρ ὑπόστασις οὐδὲν ἑτερόν ἐστιν ἢ φύσις
μετὰ τῶν ἰδιωμάτων, ὥστε τὸ ἐκ τῆς φύσεως τινος
ἢ τινῶν καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἢ τῶν ὑποστάσεων
εἶναι ἀνάγκη· πρὸς τῷ μηδ' ἀπλῶς εἶναι τῆς θείας
φύσεως ἴδιον τὸ προβάλλειν· ἢ γὰρ ἂν καὶ τὸ Πνεῦμα
προέβαλεν ἕτερον ἢ ἑαυτὸ, τῆς αὐτῆς κοινωνοῦν

A pro sapiente Becco te iubente conscripsi, quæ
omnino argumentorum farraginem Ephesii expun-
gunt atque disjiciunt; hæc qui inquirere voluerit,
ibi reperiet, neque ullum erit illorum araneorum,
quod per ea facillime dissolvere nequeat. Nihil
tamou scelus nunc quoque tui gratia ad primum,
idque fortissimum ipsius epicherematum dicemus
quæ decet, ejusdem nutantem vim ostendentes,
reliqua vero in præsentia prætermittentes utpote
uberiori indigna disputatione. Ut tamen quid
conferamus ad illa quoque facilius solvenda et ad
absurda, quæ contra veram doctrinam deducuntur
consectaria evertenda et refellenda, canonem
quemdam breviter trademus post hæc ex his quæ
tum ipsi alibi fusius disputavimus, tum vero haud
pauci qui ante nos sapientia claruere, exposue-
runt. Cujus canonis opo et incomprehensibilia hæc
contra Latinos, imo potius contra veritatem ra-
tiocinia, ut ego censeo, dissolventur et veritas
omni lumine clarius manifestabitur. Si hæc idonea
erunt, bene habebit; si vero et aliæ quedam ora-
tiunculæ ad ista requirentur, eas opponemus otio
nobis concesso. Dicemus vero eadem ac nihil no-
vum; neque enim alias solutiones reperire licet,
quandoquidem simplex veritatis sermo, mentientem

B

quodammodo simpliciter dicentem unum et idem semper dicere desiderabat.

D

Spiritus sanctus ex Patre et Filio procedens
aut veluti ex duabus personis progreditur aut vel-
ut ex communi eorumdem essentia aut ex vi
spiratrice. Jam vero si quidem ut ex duabus per-
sonis procedit, duo manifeste erunt principia, duo
causæ in divina Trinitate, et duo erunt spiratores;
sublata est monarchia, sublatum est illud, solum
fontem superessentialis Deitatis esse Patrem. Si
vero tanquam ex communi eorum essentia seu na-
tura, tunc dicimus primo quidem nunquam hu-
cunque auditum fuisse, ut quando ex duabus hy-
postasibus tertia progreditur, hæc non ex illis, sed
ex communi natura esse dicatur; deinde vero hoc
quoque pacto in idem prorsus delabuntur. Etenim
hypostasis nihil aliud est, quam natura cum pro-
prietatibus; unde quod ex natura cujusdam vel
quorundam est, etiam ex persona vel personis si
necesse est. Accedit, quod nec simpliciter divine

(1) Sic Vat. f. 176 b, Marc. f. 225 a, ὑποδεικνοῦν-
τες.

(2) Sic Vat. f. 177 a, Mon. f. 225 a: marc. Δι' ὧν.

(3) Sic Vat. Marc. Mon.

(4) Sic Mon. Marc. Ὁ μῦθος ἔφω. Vat. mendose ὁ μ. ἔφη.

(5) Marc. f. 59 a, καινοφωνοῦντα.

(6) Mon. f. 225 a, παρό.

(7) Posuimus hic Marci argumentum, licet in
codicibus hic non habeatur. Monac. noster post
verba λέγειν ἀεὶ ad marginem habet rubro calamo:
πρὸς τὸ α' τῶν Μάρκου Ἐφέσου ἐπιχείρημα, et

hanc sedem huic argumento vindicant quæ pro-
ximo sequuntur Bessarionis verba. Cod. Monac.
hoc Marci cap. 18 suppeditarat post Georgii Scho-
laris responsa, fol. 222 b-224 a, hæc posita notæ
marginali: Ταῦτά εἰσι τὰ ἐπιλοιπα Ἐφέσου κατὰ
λαία, ἀ καταλείψας ὁ Σχολάριος ἀντίπερ Νικαίας,
et in fine paginae: Τοῦτο πρὸς Νικαίας μὲν α', ἀπὸ
ἀρχῆς δὲ γη'. Cod. Marcianus argumenta Marci non
suppeditat, sicut nec Vat. in Monac. Gr. 256,
f. 290 a, est caput 1.

(8) Verba ὑποστάσεων ἑτέραν εἶναι in Monac.
cod. 27, omissa ibidem ad marginem supplē-
tur.

naturæ proprium est producere; secus enim et Spiritus procederet alterum vel seipsum, cum ejusdem plane naturæ sit particeps. Si tandem ex vi spiratrice, disquirendum, quænam sit hæc vis spiratrix, et an diversa sit a natura, an eadem cum ipsa. Si igitur eadem ipsa natura, redeunt eadem argumenta eadem absurda inferentia; si vero alia a natura, jam concessum est ab illis aliud quid inesse Deo præter ipsius naturam seu ab ejus natura diversum, quod in aliis tractationibus nullo omnino pacto admittant, imo potius linguas sibi excindi quam hoc admittere malunt; deinde quomodo non absurdum est, aliud quid præter divinam naturam perfectivum et completivum esse divinæ naturæ vel personæ? Attamen ne sic quidem duo principia effugient. Verum enimvero id quod ex patre et matre gignitur, ex generaliva eorum facultate prodit vel per generativam facultatem, quæ est ipsis communis, licet modis differat; nihilo tamen secius ex duabus est hypostasibus et duo habet generationis principia. Id nemo perfectus prorsus negare ausus fuerit. Unde et Spiritus sanctus, quandoquidem ex Patre et Filio per productivam seu spirativam virtutem progreditur, duo principia suæ existentie habebit. At res creatæ, inquit, ex Patre et Filio et Spiritu sancto existentes per creatricem ipsorum virtutem ex uno Deo et conditore sunt et unum habent principium Patrem et Filium et Spiritum sanctum; quid ergo prohibet, quominus et Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedens et ex uno sit Deo ac spiratore et unum habeat principium Patrem et Filium? Verum, o bone, a re proposita nos abduxisti, cum creaturis copules Spiritum sanctum et Pneumatomachum (Spiritus oppugnatorem) temet sincero declarasti. Si enim eodem plane pacto tum creatura ex Patre et Filio et Spiritu sancto, tum Spiritus sanctus ex Patre et Filio, quid aliud erit Spiritus sanctus nisi creatura? At ego contra tibi vice versa dicam magis pie, quod si hoc pacto creatio, non hoc pacto Spiritus sanctus. Id enim quod per creationem ex duobus vel multis sit ut ex uno factum esse dicere licet, quando ad rationem creatricem respicimus, idque non solum in divina rerum productione, secundum quam una eademque voluntas et dispositio et sapientia et virtus et operatio, verum etiam in productione humana et ea quæ penes nos est. Una etenim eademque in diversis artificibus est ratio artis et qua artifices omnes unum sunt, et secundum hoc id quod ex multis ortum habet ex uno ortum habuisse et unum habere principium dicere fas est. Quod vero naturaliter ex duobus existentiam habet, id nemo prorsus unquam ex uno dixerit esse; fieri enim nequit,

A φύσεως. Εἰ δὲ ἐκ τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, ἰη-
τητέον, τίς αὐτῆ ἡ προβλητικὴ δύναμις, καὶ εἰ
ἑτέρα παρά τὴν φύσιν, ἢ ἡ αὐτῆ. Εἰ μὲν οὖν ἡ αὐτῆ
φύσις, πάλιν οἱ αὐτοὶ λόγοι τὰς αὐτὰς ἐπιφέρουσι
ἀτοπίας· εἰ δὲ ἑτέρα παρά τὴν φύσιν, ἤδη μὲν συκ-
χώρησαν ἑτερόν τι τῷ Θεῷ προσεῖναι τῆς αὐτοῦ φύ-
σεως, ὅπερ ἐν ἄλλοις διαλεγόμενοι μᾶλλον ἀνέλιπον
τὰς γλώττας προσέσθαι ἢ ὡς ὁμολογοῦμενον δέξασθαι·
ἔπειτα πῶς οὐκ ἀτοπον, ἑτερόν τι παρά τὴν θεῖαν
φύσιν ἀποτελεστικὸν εἶναι φύσεως θείας, ἔχον
ὑποστάσεως; Ἄλλὰ δὴ καὶ οὕτω πάλιν τὰς δύο
ἀρχὰς οὐκ ἐκφεύξονται· καὶ γὰρ τὸ ἐκ πατρὸς καὶ
μητρὸς γεννώμενον ἐκ τῆς (1) γεννητικῆς αὐτῶν δυνά-
μεως πρόβεισιν, ἢ διὰ τῆς γεννητικῆς δυνάμεως,
ἣτις ἐστὶν αὐτοῖς κοινὴ, καὶ διαφέρει τοῖς τρόποις·
ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἐκ δύο τε ἐστὶν ὑποστάσεων καὶ
δύο τὰς ἀρχὰς ἔχει τῆς (2) γεννήσεως. Καὶ οὐκ ἀν-
τις ὅλως ἀρνήσασθαι τοῦτο τολμήσειεν. Ὡστε καὶ
τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴπερ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ
πρόβεισι διὰ τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, δύο τὰς ἀρ-
χὰς ἔχει τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως. Ἄλλ' ἡ κτίσις, φα-
σὶν, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ὅσα,
διὰ τῆς δημιουργικῆς τούτων δυνάμεως ἐξ ἑνὸς τε
ἐστὶ Θεοῦ καὶ Δημιουργοῦ, καὶ μίαν ἀρχὴν ἔχει
τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τί
οὖν κωλύει καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ
Υἱοῦ προσερχόμενον ὡς ἐξ ἑνὸς τε εἶναι (3) Θεοῦ καὶ
προβολέως, καὶ μίαν ἀρχὴν ἔχειν τὸν Πατέρα καὶ
τὸν Υἱόν; Ἀπήλλαξας ἡμᾶς πραγμάτων, ὡ βέλτιστε,
τοῖς κτίσμασι συντάξας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ
Πνευματομάχον καθαρῶς σεαυτὸν ἀποφήνας. Εἰ
γὰρ τὸν αὐτὸν τρόπον ἢ τε κτίσις ἐκ Πατρὸς καὶ
Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ
(4) Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, τί γε ἄλλο ἢ κτίσμα τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον; Ἄλλ' ἐγὼ σοι τούναντιον ἀναστρέψας
εὐσεβεστερώς ἐρῶ, ὡς, ἐπέπαρ· ἡ κτίσις οὕτως, οὐχ
οὕτω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τὸ μὲν γὰρ δημιουργικῶς
ἐκ δύο καὶ πολλῶν γεγόμενον ἐστὶν εἰπεῖν ὡς ἐξ ἑνὸς
γεγονέναι πρὸς τὸν δημιουργικὸν ἀφορῶντας λόγους,
οὐ μόνον ἐπὶ τῆς θείας δημιουργίας, καθ' ἣν μία
καὶ ἡ αὐτῆ βουλή καὶ θέλησις καὶ σοφία καὶ δύ-
ναμις καὶ ἐνέργεια, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης
καὶ καθ' ἡμᾶς. Εἰς γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς ἐν διαφόροις
τεχνίταις ὁ τεχνικὸς λόγος καὶ ἡ (5) τεχνίται ἐν
εἰσι πάντες· καὶ κατὰ τοῦτο τὸ (6) ἐκ πολλῶν γε-
γόμενον ἐξ ἑνὸς ἐστὶν εἰπεῖν γεγονέναι καὶ μίαν ἀρ-
χὴν ἔχειν. Τὸ δὲ φυσικῶς ἐκ δύο τὴν ὑπάρξιν ἔχον
οὐκ ἀντις ὅλως ἐξ ἑνὸς εἰποι ποτέ· καὶ γὰρ ἀδύ-
νατον τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκάτερον εἰς τὸ εἶναι συμ-
βάλλειν, καὶ αὐτοὶ δὲ Λατῖνοι λέγουσι, διάφορον
εἶναι τὴν ἐκ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος πρόβεισιν τῆς
ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὴν μὲν ἄμεσον εἶναι, τὴν δ' ἐμ-
μεσον· ὡστ' οὐκ ἀντις ἐκφεύγειν οὐδαμῆ οὐδαμῶς τὰς
δύο ἀρχὰς, εἰ μὴ μέλλοιεν ἑτέροις πλείοσιν ἀτόπεις
περιπεσεῖσθαι. Καὶ τί κωλύει, φασι, δύο μὲν εἶναι

(1) Τῆς habet Mon. 256, f. 290 a.

(2) Ἐαν τοῦ add. Monac. 256, f. 290 a.

(3) Εἶναι omittit. Monac. 27.

(4) Τοῦ omittit Monac. 256.

(5) Sic Monac. 256, f. 290 a; Monac. 27 et Marc.

(6) Τὸ omitt. cit. præter Mon. 256.

τάς ἀρχάς, τὴν μὲντοι ἑτέραν αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἐπί-
 ραν, ὥστε καὶ οὕτω μίαν εἶναι τὰς δύο; Τοῦτο δέ
 που καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος εὐρηται λέγων· Ἦ (1)
 ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή. Εἰ οὕτω τὰς ἀρχάς λέγεις (2)
 ὡς τὴν μὲν ἕγγιον εἶναι, τὴν δὲ πορρωτέρω, οὐκ
 οἶδ' εἰ μᾶλλον ἔσονται μία διὰ τὸ ὑπάλληλα (3)
 εἶναι ἢ καὶ μάλα δύο, διότι καὶ μάλα διάφοροι.
 Σχόπει δὲ καὶ (4) ἑκατέρα τούτων μᾶλλον ἀρχὴ τῆς
 εἰράς, καὶ ἦστον, πῆ μὲν μᾶλλον, πῆ δ' ἦστον. Ἦ
 μὲν ἕγγιον μᾶλλον ἀρχὴ δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ (5) ἕγγιον
 εἶναι, ἢ δὲ πορρωτέρω μᾶλλον διὰ τὸ περιέχειν
 τὴν ἕγγιον· αἱ οὖν οὕτω διάφοροι πῶς ἔσονται μία;
 Τίς δ' ἂν εἴποι τὸν (6) Ἀδὰμ καὶ τὸν Σίθ' μίαν ἀρ-
 χὴν τοῦ Ἐνὼς εἶναι; Καίτοι γε ἑκάτερος τούτων ἀρχὴ
 ἢ μὲν ἕγγιον, ἢ δὲ πορρωτέρω· πῶς οὖν αὐταὶ μία;
 πῶς δὲ καὶ (7) ἀνεκτὰ βλασφημοῦσιν, οὕτω τιθέν-
 τες τὸ Πνεῦμα πρῶτον τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως
 καὶ οἶον (8) οὐκ ὄντων αὐτὸ λέγοντας; Καίτοι γε τὸ
 ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον εἴρηται καὶ Πνεῦμα
 τὸ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. Ἄλλ'
 ὅπερ ὁ (9) Θεολόγος εἴρηκε, πρὸς τὰ κτίσματα βλέ-
 πων εἴρηκε τοῦτο, καθάπερ ἂν εἰ (10) εἶπε δημιουργ-
 γὸν ἐκ δημιουργοῦ, ὡσπερ καὶ φῶς ἐκ φωτός, καὶ
 θεὸν ἐκ θεοῦ, καὶ ἀγαθὸν ἐκ ἀγαθοῦ· ἅπερ ἅπαντα
 μετὰ τοῦ Πατρὸς ὦν εἰς ἑστὶ θεὸς μετ' αὐτοῦ καὶ
 ἐν φῶς καὶ ἀγαθὸς εἰς καὶ ἀρχὴ μία τῶν γεγονότων
 ἀπάντων. Πάντα γὰρ, φησὶ, δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ
 χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδ' ἐν (11) ὃ γέγονεν (12).
 Ὅ; ὃ μὴ γέγονεν, οὐκ ἐξ αὐτοῦ δῆπουθεν ὄν, οὐδὲ
 δι' αὐτοῦ· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτι
 ὃ οὕτως ἔχει τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Θεολόγου, δῆλον
 ἐξ ὧν ἐν ἑτέροις φησὶν· Ἄναρχον καὶ ἀρχὴ καὶ
 τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς, εἰς θεός (13)· οὐκ εἶπε, τὸ
 ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς [ἐκ τοῦ
 ἀνάρχου δηλαδὴ προΐν. Καίτοι γε εἰ ὅπως ἐφρόνει
 τοῦ Πνεύματος ἀρχὴν τὸν Υἱόν, ποῦ ἂν μᾶλλον εἴ-
 ρηκε τοῦτο, βιαιότατοι πάντων ἀνθρώπων; Ἄλλ'
 αὐθ' αὐτος οὐδ' ἕτερός τις τῶν καθ' ἡμᾶς Θεολόγων
 τοῦτο φρονῶν φαίνεται, κἂν ὑμεῖς σοφίζόμενοι πάντα
 τὸν χρόνον καταναλώσητε (14)].

A ut eodem modo utrumque ad existentiam confo-
 rat et ipsi Latini dicunt, Spiritus ex Patre proces-
 sionem diversam esse a processione ejus ex Filio,
 hanc immediatam esse, illam mediatam; quare
 nullo omnino pacto duo principia effugient, nisi
 in alia multa absurda velint incidere. Et quid,
 aiunt, prohibet, quominus sint duo principia, al-
 terum vero alteri subordinatum, ita ut et sic duo
 sint unum? Quod alicubi etiam Theologus Grego-
 rius invenitur dicens: *Ex principio principium*, si
 eo modo dicis principia, ut alterum sit propius,
 alterum remotius, nescio an magis duo futura sint
 propter id quod sint subalterna, an potius duo,
 quia et valde diversa. Considera vero hoc: utrum-
 que horum principiorum magis et minus erit
 principium quam alterum, uno respectu magis,
 altero minus. Principium quidem propius magis
 erit principium ob id ipsum, quod est proximum;
 remotius vero magis, quia in se continet proxi-
 mum. Quæ igitur hoc pacto differunt, quomodo
 unum principium erunt? Quis unquam dixerit,
 Adamum et Seth unum principium esse Enosi?
 Quanquam horum uterque est principium, alter
 proximum, alter remotum. Quomodo igitur hæc
 unum principium? Quomodo tolerabilia blasphemant,
 qui ita remote a paterna persona Spiritum
 collocant et quasi nepotem eum dicunt? Et tamen
 ex Patre procedens dictus est et Spiritus ex pa-
 terna procedens hypostasi. Sed quod Theologus
 dixit, id dixit ad creaturas respiciens; quemad-
 modum si dixisset creatorem ex creatore, ut lu-
 men de lumine et Deum de Deo, bonum de bono;
 quæ universa una cum Patre existens est Deus
 cum ipso Filius et unum lumen et unus bonus et
 unum principium omnium, quæ facta sunt. *Omnia,*
 enim inquit Evangelista, *per eum facta sunt et sine*
ipso factum est nihil quod factum est. Quare quod
 non factum est, profecto non est ex ipso nec per
 ipsum; hoc vero est Spiritus sanctus. Quod vero
 ita explicandum sit Theologi dictum, manifestum

est ex iis, quæ in aliis dicit: *Principii ex pers et principium et id quod cum principio unus Deus;*
 non dixit: *Quod ex principio*, sed *quod cum principio*, ex principii ex parte principio videlicet pro-
 grediens. Attamen si plane Spiritus principium Filium esse sensit, ubinam magis id edixit, o vio-
 lentissimi omnium mortalium? Verum neque hic neque alius quisquam nostrorum theologorum
 id sentire cernitur, licet vos argutiis et cavillis ratiocinantes tempus omne teratis et consu-
 matis.

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Λέγομεν δὴ πρὸς τὸ πρῶτον αὐτοῦ τῶν ἐπιχει-
 ρημάτων, ἐν ᾧ κατὰ διαίρεσιν τὸν λόγον προάγων ἦ
 ὡς ἐκ δύο ἢ φησὶν ὑποστάσεων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἦ

D

BESSARIONIS RESPONSUM.

Respondemus ad primum ejus argumentum, in
 quo sermonem secundam divisionem proferens
 vel ut ex duabus personis, Patre et Filio, vel ut

(1) Ἦ addidimus ex Mon. 256.

(2) Sic Mon. 256; alias λέγει.

(3) Mon. 256 ὑπάλληλοι.

(4) Καὶ omittit Mon. 256.

(5) Τὸ supplet Mon. 256.

(6) Mon. 27, τῶ-τῶ.

(7) Καὶ omitt. ceteri; habet Mon. 256.

(8) Id pariter ex Mon. 256 additum.

(9) Ὁ idem add.

(10) Εἰ idem.

(11) Οὐδὲν Mon. 27.

(12) Joan. 1, 5.

(13) Naz., orat. 52, p. 520, ed. Bill.

(14) Quæ uncis inclusa sunt, ex Monac. 256 de-
 sumpta sunt, cum reliqui codices his carcant. Vel
 in exemplari Bessarionis non existabant, vel ut
 minus ad refutationem scientia omissa sunt.

ex communi eorum natura vel ut ex virtute spirativa procedere Spiritum sanctum dicit, undequaque nos inevitabilibus laqueis se constringere putans, respondemus, inquam, ex spirativa quidem virtute Spiritum sanctum procedere, hanc tamen virtutem spirativam ex una quidem parte communem esse Patri et Filio utpote non hypostaticam paternae personae, et ideo et communem Filio, ut alibi demonstratum fuit, ex altera vero parte eandem realiter esse cum divina essentia, secundum rationem duntaxat diversam; hinc frustra tantum rationum examen adeo inutile projectum est. Spiritus autem seipsum non spirat, licet ejusdem naturae particeps, quia id ejus proprietati omnino opponitur. Quemadmodum et Filius ex generativa virtute genitus, quae re eadem est cum divina essentia, non et seipsum generat, licet ejusdem naturae et essentiae particeps. Neque enim idem potest esse sui simul principium et principiatum. Haec autem spirativa virtus, quae una eademque numero est in Patre et Filio, ipsius principiorum dualitatem absurdam prorsus effugit et cum frustra tot ratiocinationes connectentem relinquit, qui ne id quidem intelligere valet, quanta sit differentia inter generativam, quae est in patre et matre, facultatem, et spirativam, quae est in patre et filio, ideoque turpissime de rebus maximis hallucinatur. Illa enim est duplex numero et propterea et factum duplicem, imo et multiplicem progignit; haec vero spirativa virtus in Patre et Filio una eademque est numero, atque propterea unum principium et principiatum summopere unum producit. Dum vero solutionem vituperat, quam Latini adhuc contra ipsius antithesin asserunt, novit se divum Augustinum vituperare, cujus in Ecclesia ob incomparabilem sapientiam ac virtutem eminens dignitas os ipsi satis occludere valet; ipse enim est qui primus hanc antithesin invenit et ita dissolvit. Marcus vero nihil dicit, frustra multa connectens. Neque enim sequitur, ideo Spiritum creaturam esse, si ex exemplo et imagine omnino simili rerum creaturarum tum ille doctor, tum nos reprehensionem illam dissolvimus, quando et hoc idem et nostri orientales Patres et doctores etiam in non omnino similibus faciunt, ex anima, mente et verbo sive mente, verbo et spiritu, nostro videlicet et humano, deinde ex sole, radio et lumine et rursus ex oculo, fonte et fluvio, quae magis tria sunt quam unum, Patris et Filii et Spiritus sancti in naturae unitate reale personarum Trinitatem illustrant (a). Ipse vero manifeste contraria dicit veritati dum ait id quod per creationem a multis ortum habet et in rebus humanis et in arte factis ex uno esse dicere licere, quod vero naturaliter ex duobus est, nullo prorsus modo contrarium omnino locum habet. Etenim id quod

(1) Te doest in Mar. 167 f. 60.

(a) Quoad imagines et analogias istas confer Pet yium, De Trinitate, l. vii, cap. 4.

ὡς ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν φύσεως, ἢ ἐκ τῆς περιδρακτικῆς δυνάμεως προΐεναι τὸ Πνεῦμα, πάντοθεν ἡμῶς εὐόμενος ἀφύκτοις περιλαθεῖν ἔρχεσιν, ὡς ἐκ τῆς προβλητικῆς μὲν δυνάμεως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπρεύεται, αὕτη μέντοι ἡ προβλητικὴ δύναμις τοῦ μὲν κοινῆ τέ ἐστι Πατρὶ καὶ Υἱῷ ἅτε μηδ' ὑποστατικῆ οὐσα τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ, καὶ ἐκ τοῦτο καὶ τῷ Υἱῷ κοινῆ, ὡς ἐν ἄλλοις διδρακται. τοῦτο δὲ ἡ αὐτὴ ἐστὶ πράγματι τῆ θεῖα οὐσίᾳ, τῷ γε λόγῳ διαφέρουσα μόνον, καὶ οὗτος ὁ περιττός τε καὶ τοσοῦτος τῶν ἐκείνου λόγων ἐσμὸς μάτην ἀπέριπται. Τὸ Πνεῦμα δὲ ἑαυτὸ οὐ προβάλλει, καίτοι τῆς αὐτῆς κοινωνοῦν φύσεως διὰ τὸ τῆ αὐτοῦ ἰδιότητι ἀντιπίπτειν· ὡς περ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τῆς γεννητικῆς γεννώμενος δυνάμει, τῆς αὐτῆς πράγματι τῆ θεῖα οὐσίᾳ, οὐ καὶ ἑαυτὸν γεννᾷ, καίτοι τῆς αὐτῆς κοινωνοῦν φύσεως τε καὶ οὐσίας. Οὐ ἐβναι γὰρ τὸ αὐτὸ ἑαυτοῦ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατὸ εἶναι. Ἡ προβλητικὴ δ' αὕτη δύναμις μὴ καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῶ οὐσα ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὴν ἀουλίγιστον ἐκείνου δυαρχίαν ἀποφεύγει, καὶ μάτην εὐτὸν τοσαῦτα παρενείροντα καταλαίπει, οὐδὲ συνέναι δυνάμενον, ὅσον ἐστὶ τὸ διάφορον τῆς γεννητικῆς ἐν πατρὶ καὶ μητρὶ δυνάμει καὶ τῆς προβλητικῆς ἐν πατρὶ καὶ υἱῷ, καὶ διὰ τοῦτο αἰσχίστα περὶ τὰ μέγιστα ἀπατώμενον. Ἡ μὲν γὰρ διττὴ ἀριθμῶ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ διπλοῦν, μᾶλλον δὲ καὶ πολλαπλοῦν ἀπογεννᾷ· ἡ δὲ προβλητικὴ δύναμις ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ μὴ καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῶ, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἀρχὴ καὶ ἐν ἄκριως προβάλλουσα. Τὴν δὲ τῆς αὐτῆς ἀντιθέσεως ὑπὸ Λατίνων ἐπιφερομένην λύσιν μεμφόμενος τὸν θεῖον Ἀύγουστίνον ἴστω μεμφόμενος ὅτι τὸ ἐν Ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν ἀπαράμιλλον σοφίαν τε καὶ ἀρετὴν ἀξίωμα ἱκανὸν αὐτὸν ἐπιστομίζει· ἐκεῖνος γὰρ ἐστὶν ὁ καὶ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην πρώτος εὐρών καὶ οὕτως ἐπιλυτάμενος. Μάρκος δὲ ὡς λέγει οὐδὲν μάτην πολλὰ συνείρων· οὐδὲ γὰρ ἐπιταὶ διὰ τοῦτο κτίσμα εἶναι τὸ Πνεῦμα, εἰ ἐκ παραδείγματος καὶ εἰκόνας τῆς κτίσεως πάντη ὁμοίας τὸ ἐπιφύομενον ὁ διδάσκαλός τε καὶ ἡμεῖς ἐπιλυόμεθα ἔγκλημα· ὅπου γε ταυτὸ τοῦτο καὶ οἱ ἡμέτεροι ἀνατολικὸι Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι καὶ ἐπὶ μὴ πάντι ὁμοίων ποιῶσιν, ἐκ ψυχῆς, νοῦ καὶ λόγου, ἐκ τοῦ, λόγου καὶ πνεύματος τοῦ ἡμετέρου καὶ ἀνθρωπίνου, ἐπὶ δὲ ἡλίου, ἀκτίνος καὶ φωτὸς, καὶ αὐθις οὐρανοῦ, πηγῆς καὶ ποταμοῦ, & μᾶλλον εἰσι τρία ἢ ἐν, τὴν Πατρός, Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος ἐν ἐνότητι φύσεως πραγματικῆν τῶν προσώπων Τριάδα παραμυθόμενοι. Ὁ δὲ καὶ φανερώς τάναντία λέγει τοῖς ἀιθεῖσι φάσκων· Τὸ μὲν δημιουργικῶς ἐκ πολλῶν γινόμενον καὶ ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς τε (1) καὶ τεχνῶν (2) εἶναι εἰπεῖν ἐξ ἐνός, τὸ δὲ φυσικῶς ἐκ δυῶν οὐδαμῶς· τούναντιον γὰρ ἅπαν ἐστὶ. Ἦ δὲ γὰρ ἐκ δυῶν τινῶν τεχνῶν γηγόνος, ἅτε καὶ ἀριθμῶ καὶ πάντη δυῶν ὄντων, παντελῶς ἐστὶν ἐκ δυῶν τὸ δ' ἐκ δυῶν τινῶν φύσεως καὶ μάλιστα οὕτως ὡς

(2) Sic Monac. 27; al. τεχνῶν.

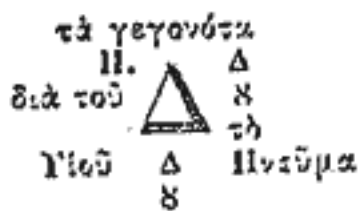
μένης ὡς ἐπὶ τῆς θείας λαμβάνεται φύσεως, ἦντινα μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ καὶ ὑφ' ἑστηκυῖαν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ ὁ ὀρθὸς δοξάζει λόγος, ὡς ἐξ ἐνὸς λίγειν ἀνάγκη. Οὕτε μὴν διάφορον Λατῖνοι τὴν ἐκ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος πρόθεον τῆς ἐξ Υἱοῦ λέγουσιν (ἐκεῖνου γὰρ ἔσται τοῦτο καὶ τῆς ἐκεῖνου διανοίας ἀνάπλοσμα), ἀλλὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν, ἀμέσως μέντοι γε καὶ ἐμέσως ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα φασί, τὸ μὲν διὰ τὴν ἐνότητά τε καὶ ταυτότητα τῆς προδηλητικῆς δυνάμεως, τὸ δὲ διὰ τὴν τάξιν, ἣ προτέτακται μὲν ὁ Πατήρ, ἔπεται δὲ ὁ Υἱὸς καὶ μετ' ἐκεῖνον τὸ Πνεῦμα, ὀρθῶς διακρινόμενος τῶν λόγων, οὐχ ὡς ἐκεῖνός τε καὶ οἱ κατ' αὐτὴν, μηδὲν ὅλως διαστέλλειν εἰδότες, ὡς ἐν ἄλλοις πρὸς τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον Παλαμῶν εἰρήκαμεν τελειώτερον. Τὸ δὲ τῶν ὑπαλλήλων ἀρχῶν αὐτοῦ, λύσιν τε καὶ ἀντίθεσιν ἔν (οὐ γὰρ Λατίνων ὁ λόγος) αὐτῶ καὶ εὐθύνειν καταλείπομεν. Καίτοι καὶ ταύτην τοῖς αὐτοῖς ἂν τις λόγους καλῶς ἔχουσαν δείξει. Ἡ δ' ἀκριβὴς ἐκεῖνη τῶν αὐτοῦ λόγων ἀκολουθία οὐκ οἷδ' εἶδεν ἔπεται, ὡς εἰ πάντα τὰ κτίσματα διὰ τοῦ Υἱοῦ τε καὶ ἐξ Υἱοῦ ἔκτισται (τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ γέγονεν), τὸ Πνεῦμα μὴ κτίσμα ὄν μηδὲ γεγονὸς οὔτε ἐξ Υἱοῦ οὔτε δι' Υἱοῦ ὅλως ἐστίν. Εἴτε γὰρ ἐν δευτέρῳ σχήματι τοῦτο συνάγει, ἐκ τοῦ τὰ μὲν κτίσματα γεγονέναι δι' Υἱοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα μὴ εἶναι κτίσμα, τὸ Πνεῦμα μὴ εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ συμπεραίνων, ἀσυλλόγιστα συλλογίζεται, τὴν μέσον (1) ἐκ τοῦ γεγονέναι εἰς τὴ εἶναι μεταμειθῶν, καὶ τὸ πῆ ἀπλῶς περασυλλογίζόμενος· εἴτε τῆ σὺν ἀντιθέσει ἀντιστροφῆ χρῆται, ἴστω πάνυ τῆς ἀκολουθίας ἐκεῖνης ἐκπίπτων. Ἐχαι γὰρ οὕτως· εἰ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα γέγονε, τὸ μὴ γεγονὸς οὐκ ἐστὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ· τὸ δὲ Πνεῦμα οὐ γεγονὸς, οὐκ ἄρα διὰ τοῦ Υἱοῦ οὐτ' ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐστίν. Ὡς εὖγε τῆς αὐτοῦ σοφίας ἀξίως! Ἐδὲι δὲ γε τὸν τεχνικὸν εἰπεῖν· τὸ μὴ γεγονὸς ὡ γέγονε διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτως ἐπαγαγεῖν· Οὐκ ἄρα διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα γέγονε (τὸ γὰρ μὴ γεγονὸς ὅλως μηδ' ὄν κτίσμα οὐτ' ἐξ Υἱοῦ οὔτε δι' Υἱοῦ οὐτ' ἐξ ἄλλου του (2) ἢ δι' ἄλλου γέγονεν), εἶναι μέντοι καὶ προϊέναι (3) κωλύει οὐδέν. Τοῦτο γὰρ αὐτοῦ τῆ λόγῳ οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἐστὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς· τὰ αὐτὰ γὰρ ἅπαντα τῶν ὀρων ὁμοίως τιθεμένων, ὡς ὀρῶς, εἴτ' ἐν δευτέρῳ σχήματι εἴτε κατὰ τὴν σὺν ἀντιθέσει ἀντιστροφῆν συμβαίνει καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ. Πάντα γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέγονε, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲν ἢ γέγονεν. Ἐπάξει οὖν τοῖς σοφοῖς αὐτοῦ τούτοις λόγοις, ὡς ἢ μὴ γέγονεν, οὐκ ἐξ αὐτοῦ ἔγενουσαν ὄν, τοῦτο δ' ἐστὶν ὁ Υἱὸς (4). Οὕτως ἀκο-

A a duobus artificeibus factum est, quippe qui et numero et omnino duo sunt, prorsus est ex duobus; quod vero ex duorum quorumdam natura, et praesertim natura ita intellecta, ut in divina natura accipitur, quam unam eandemque numero et in Patre et Filio subsistentem recta doctrina celebrat, ex uno dicere necesse est. Neque enim Latini processionem Spiritus ex Patre diversam dicunt a processione ex Filio (illius enim est istud et mentis ejus inventio), verum unam et eandem; immediate tamen quidem et mediate ex Filio Spiritum aiunt, illud quidem ob unitatem et identitatem virtutis spirativae, hoc vero ob ordinem, quo praepositur Pater, sequitur Filius et post eum Spiritus sanctus, recte ratione judicantes non ut ille quique illi adherent nullo modo distinguere scientes, ut alibi adversus illius magistrum Palaman docuimus enucleatius. Quod vero ad subalterna principia spectat, quae solutionem et antithesin apud eum faciunt (neque enim Latinorum est iste sermo), illi id etiam dijudicandum corrigendumque relinquimus. Quanquam et hanc solutionem hisdem plane rationibus recte procedere demonstrari poterit. Accurata vero illa rationum consequentia nescio unde sequatur, qua dicit: quodsi omnes res creatae per Filium et ex Filio sunt creatae (id enim significat Illud: quod factum est) Spiritus, cum creatura non sit nec etiam factus, neque ex Filio neque per Filium prorsus est. Sive enim in secunda figura hoc colligit, dum ex eo quod creaturae sunt factae per Filium, Spiritus vero creatura non est, conclusionem infert, Spiritum non esse per Filium, irrationabiliter ratiocinatur medium terminum ex factum esse transmutans in esse, et quod secundum quid est simpliciter falso concludens; sive conversione cum oppositione utitur, sciat se procul ab illa consequentia excidere. Ita enim se habet: Si per Filium omnia facta sunt, quod non est factum non est per Filium; Spiritus autem non est factus; ergo non est per Filium vel ex Filio. Quod quantopere est ejus sapientia dignum! Oportebat enim artis peritum dicere: Quod non est factum, non est factum per Filium, et sic inferre: Non ergo per Filium Spiritus factus est. (Quod enim non factum, prorsus non creatum existens, nec ex Filio nec per Filium nec per alium quempiam vel ex alio factum est.) Esse tamen et prodire nulla re prohibente potest. Hoc namque ejus ratiocinio neque

(1) Marc. f. διὰ τὸ μέσον.

(2) sc. τινος.

(4) In Mon. et in Marc. ad marginem adscripta est haec figura:

(5) Καὶ addit post προϊέναι Mon. 27, f. 226.

Deinde legitur: Ἐκ τούτου τοῦ συλλογισμοῦ συνάγεται τὸ Πνεῦμα μὴ γεγονέναι διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ὁ δὲ

E.Γ.Δ της K.τ.Π
ICANNINA 2006

Filius erit ex Patre; eadem videlicet omnia terminis similiter positis, ut vides, sive in secunda figura sive secundum conversionem cum oppositione, et de Filio inferuntur. Omnia enim ex Patre facta sunt et sine ipso factum est nihil, quod factum est. Inferet igitur suis sapientissimis rationibus: Quod non est factum, non ex ipso ullo modo est; hoc autem est Filius (a). Tali pacto consequentiam perspicit iste qui ejus se nobis magistrum constituit, imo progrediens ignorantiam ejusmodi rerum supercillo alte elato Latinis exprobrat. Si vero et Gregorius Theologus Spiritum dixit id quod cum principio sive cum Filio est, nihil hoc Latinorum obest doctrinae; nam et cum illo et ex illo est, testanturque hoc illi qui ex Filio Spiritum esse asseruerunt, ad quorum voces ille quidem plano surdus est, nos tamen eas alibi sufficienter patefecimus. Etiam Filius non minus est cum Patre, etsi ex Patre existat; hujus rei plena est omnis doctorum scriptura, ita ut non solum, ut Marcus gloriatur, nullo omnino pacto ac nullo effugio, verum ut undique et omni ex parte principii dualitatem evitent Latini et frustra eum declamantem perorantemque ostendant.

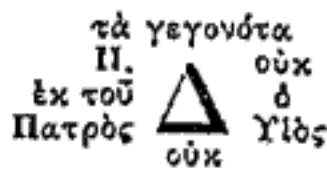
Et haec quidem ad prima eaque fortissima Ephesi certamina dicta sunt. Ut vero et reliqua ipsius et ejusdem farinae hominum sophismata facilius dissolvantur, canones quosdam breviter trademus generales, quibus qui utetur, si non prorsus ejusmodi rerum imperitus est, optime ea refellet per se, et difficultates, quae inde inferuntur, effugiet ac dissolvat. Quoniam, ut communiter fit, error provenit ex eo, quod distinguere quis nequeat et, quotupliciter unumquodque dicatur, ignoret, quomadmodum et ipsi Aristoteli videtur, opus est distinctionibus et expositione multiplicis significationis eorum quae ad hanc, quam versamus, materiam maxime conferunt.

Α λουθίας ἐπαισθάνεται ὁ ταύτης ἡμῖν ἑαυτὸν διὰ σκαλον καθίσας, ἢ προῶν ἀγνωσῶν Λατίνοις τῶν γε τοιοῦτων καὶ μάλα τὴν ὀφρὸν ἐπαίρων ἐγκαλῶν. Εἰ δὲ καὶ μετὰ τῆς ἀρχῆς ἦτοι μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὁ Θεολόγος Γρηγόριος εἶρηκεν, οὐδὲν τῆν Λατίνων λυμαίνεται λόγῳ· καὶ μετ' αὐτοῦ γὰρ ἐστὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ μαρτυροῦσιν οἱ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα εἰρηκότες, πρὸς οὓς αὐτὸς μὲν ἐκκεκώφηται, ἡμεῖς δ' ἐν ἄλλοις ἱκανῶς ἀπεδείξαμεν. Καὶ ὁ Υἱὸς δὲ μετὰ τοῦ Πατρὸς οὐδὲν ἥττόν ἐστι, καίτοι ἐκ τοῦ Πατρὸς ὢν· οὐ πλήρως πᾶσα διδασκάλων γραφή, ὡστ' οὐκ οὐδαμῆ οὐδαμῶς οὐκ ἂν ἐκφύγοιεν, ὡς Μάρκος ἀρχεῖ, ἀλλὰ πάντη τε καὶ πάντως ἐκφύγοιεν τὴν δυαρχίαν Λατίνοι, καὶ μάτην αὐτὸν ἀποφήνειεν ῥητορεύοντα.

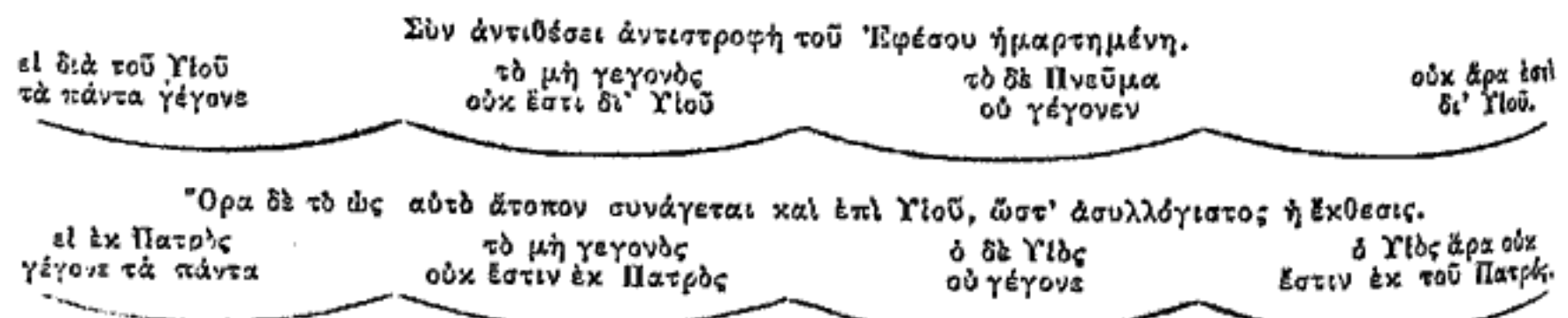
quidem plano surdus est, nos tamen eas alibi sufficienter patefecimus. Etiam Filius non minus est cum Patre, etsi ex Patre existat; hujus rei plena est omnis doctorum scriptura, ita ut non solum, ut Marcus gloriatur, nullo omnino pacto ac nullo effugio, verum ut undique et omni ex parte principii dualitatem evitent Latini et frustra eum declamantem perorantemque ostendant.

Β Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς τὰ πρῶτά τε καὶ μέγιστα τοῦ Ἐφέσου ἀγωνίσματα. Ὡς δ' ἂν δὴ καὶ τὰ λοιπὰ αὐτοῦ τε καὶ τῶν ὁμοίων σοφίσματα εὐχερῆστερόν τις ἂν λύσειε, κανόνας τινὰς ὡς ἐν βραχίαι παραδώσομεν γενικοῦς (1), οἷς τις χρώμενος, εἰ μόνον μὴ πάντη τῶν (2) τοιοῦτων ἀπειροσ εἴη, ἀρστα ἂν ἀπαλλάξειεν αὐτὸς τε ἐπιχειρῶν καὶ τῆς ἐπιφερομένης ἀπορίας ἐκφεύγων τε καὶ ἐπιλύμενος. Ἐπεὶ δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ ἀπάτη παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαιρεῖν συμβαίνει καὶ ποσαχῶς ἕκαστον λέγεται ἀγνωεῖν, ὡς καὶ αὐτῆν Ἀριστοτέλει δοκῶ, ἀνάγκη τινὰ διελέσθαι, καὶ ποσαχῶς λέγεται παραδοῦναι τὰ μέγιστα πρὸς τὸ προκειμένον συμβαλλόμενα (3).

συνάγει ψευδῶς μὴ εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι δὲ ψευδῶς συνάγεται, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἐκ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως τὸ αὐτὸ συνάγεσθαι, τῶν ὁρῶν ὁμοίως κειμένων, οἷον

Συναχθήσεται γὰρ, κατὰ τὸν Ἐφέσου, τὸν Υἱὸν μὴ εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅπερ ἐστὶν ἀσθεές· τὸν μὲν Υἱὸν μὴ γεγονέναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐστὶν ἀληθές.
 In extrema pagina exhibetur hoc schema:

(1) Ad marginem rubro scribitur calamo: Παρόδοσις κανόνων.
 (2) τῶν γε Marcian.
 (3) Ad marg. rubro: Περὶ τῶν θεῶν ὀνομάτων καὶ ὀσαχῶς λέγονται, κανὼν πρῶτος.

(a) Syllogismus talis est: Quae facta sunt, facta sunt per Filium; sed Spiritus non est factus, ergo non est factus per Filium. Unde notatur in margine: « Ex hoc syllogismo concluditur, Spiritum non factum esse per Filium. Sed Marcus falso concludit, Spiritum non esse per Filium. Quod vero id falso concludatur, patet ex hoc, quod etiam de Filii ex Patre generatione idem concluditur, terminis simi-

α'. Δεί τολύον ειδέναι (1), τήν ακριβή τε καὶ ὀρθήν τῶν Χριστιανῶν θεολογίαν ἐν τῇ θεῷ Τριάδι μηδὲν ἄλλο παρὰ τὴν θεῖαν οὐσίαν καὶ τὰς ἀποστάσεις εἶπουν πρόσωπα τιθέναι· καὶ τὰς μὲν ὁποστάσεις τρεῖς ἀριθμῶ καὶ πάντῃ διακεκριμένας ἀλλήλων, τὴν δὲ θεῖαν οὐσίαν μίαν μὲν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ, κοινήν τε καὶ ἐνικνωτάτην ἐν τοῖς τρισίν, ἐν ἐκάστῳ τε τῶν τριῶν προσώπων ὕψεστηκυῖαν ὁμολογεῖν, τὴν αὐτὴν τε πράγματι μεθ' ἐκάστης τῶν ὑποστάσεων οὐσαν λόγῳ διακρίνεσθαι μόνον, ἐναντίως ἢ ἐφ' ἡμῶν. Ἡ γὰρ κοινὴ ἐν τρισίν ἀνθρώποις ἀνθρωπίνη οὐσία εἴτε ἀνθρωπότης μία τῷ εἶδει οὐσα τρεῖς ἐστὶ τὰριθμῶ, διὸ καὶ τρεῖς ἄνθρωποι· ἐκεῖ δὲ μία τὰριθμῶ καὶ ἀκρως μία ἡ θεῖα οὐσία, εἶπουν θεότης, καὶ διὰ τοῦτο εἰς θεὸς τὰ τρία εἰσι πρόσωπα. Οὐσίας δὲ καὶ προσώπων ἐν τῇ θεῷ Τριάδι θεωρουμένων, ὡς εἶρηται, εἴ τι καὶ ἄλλο περὶ αὐτῆς καὶ μάλιστα πρὸς αὐτὴν (2) λέγεται, τῇ οὐσίᾳ εἰς αὐτὴν ἡκεῖν καὶ ταυτὸν αὐτῇ πρᾶγμα σημαίνειν τῷ λόγῳ διαφέροντα (3) μόνον. Τὰ μὲν γὰρ τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν ἀποκλειόμενα τε εἶναι (4) καὶ τελειότητα σημαίνοντα, ἃ καὶ πρὸς τὰ εἶσα λέγεται, τὰ δε' αὐτὸ λέγεται πρὸς τὰ ἕξω, ὅσον ἀγαθόν, σοφόν, ζωὴ καὶ προνοητής (5) καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα (6) τελειότητα σημαίνει. Πρὸς ἐαυτὴν λέγεται ἡ μακαρία καὶ θεῖα οὐσία τε καὶ Τριάς, μηδεμιᾶς πρὸς τὰ ἕξω σχέσεως νοουμένης. Ὡν τὰ μὲν εἰσὶν οὐσιώδη, ὡς σοφία, ζωὴ καὶ τὰ ὅμοια, τὰ δὲ τῶν προσώπων γνωρίσματα, ὡς πατρότης, ἀγεννησία καὶ εἴ τι τοῦ ὁμοίου σχήματος. Τῶν δ' οὐσιωδῶν τὰ μὲν θέσιν σημαίνειν, ὡς τὸ σοφός τε καὶ ἀγαθός, τὰ δ' ἄρσιν (7), ὡς τὸ ἀφθαρτός καὶ ἀθάνατος· καὶ τῶν σημαινόντων θέσιν ἃ μὲν ἀποδίδουσαι μὲν τινὶ προσώπῳ ἰδίᾳ, οὐ μόντοι αὐτοῦ ἴδια εἶναι (ἡ γὰρ σοφία ἀποδίδουσαι μὲν ἰδίᾳ τῷ Χρῆστί οὐ μόντοι αὐτοῦ ἐστὶν ἴδιον, κοινὸν πάσῃ τῇ Τριάδι ὑπάρχον· ὁμοίως καὶ ἡ ἀγάπη ἀποδίδου μὲν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ οὐδὲν ἤττον καὶ κατὰ πάσης λέγεται

A 1. Scire ergo oportet, accuratam ac rectam Christianorum theologiam in divina Triade nihil aliud præter divinam essentiam et hypostases seu personas ponere; et hypostases quidem tres numero et omnino ab invicem distinctas, divinam vero essentiam unam eandemque numero, communem et maxime unicam in illis tribus, in singulis vero trium personarum subsistentem consistere, eamque secundum rem cum unaquaque hypostasi eandem esse, ac ratione duntaxat distingui (a), contra quam in nobis est. Etenim communis in tribus hominibus humana essentia seu humanitas cum una sit specie, tres numero sunt, idcirco et tres homines (b), illic autem una numero et summopere una est divina essentia seu deitas, idcirco unus Deus tres personæ sunt. Cum vero, uti dictum est, essentia et personæ in divina Trinitate considerentur, si quid aliud et circa ipsam et maxime ad ipsam dicitur, cum essentia in idem recidit eandemque cum ea rem significat, et solam secundum rationem differunt. Nam divinatorum nominum alia absoluta sunt et perfectionem denotantia, quæ etiam ad intra dicuntur; alia vero rursus ad extra dicuntur, ut bonum, sapiens, vita, providens et cæteras quæ perfectionem significant. Ad se ipsam dicitur beata et divina essentia et Trinitas nulla ad extra habitudine intellecta. Quorum hæc quidem essentialia sunt, ut sapientia, vita et similia, alia vero personarum tessere, ut paternitas, innascibilitas et si quid ejusmodi. Quod ad essentialia attinet, alia positionem significant, ut sapiens et bonus, alia negationem, ut incorruptibilis et immortalis. Et ex iis quæ positionem seu affirmationem significant, alia quidem uni personæ attribuuntur seorsim, non tamen ipsius sunt propria (sapientia enim attribuitur quidem Filio seorsim, non tamen ipsius est propria, cum universæ Trinitati commune sit;

(1) Monac. f. 227 a. Mendose : εδέναι.
 (2) Mon 27 f. 227a : ἐαυτὴν.
 (3) Sic codic., melius διαφέρον.
 (4) Infinitivi dependent a superiori δεῖ εἰδέναι.

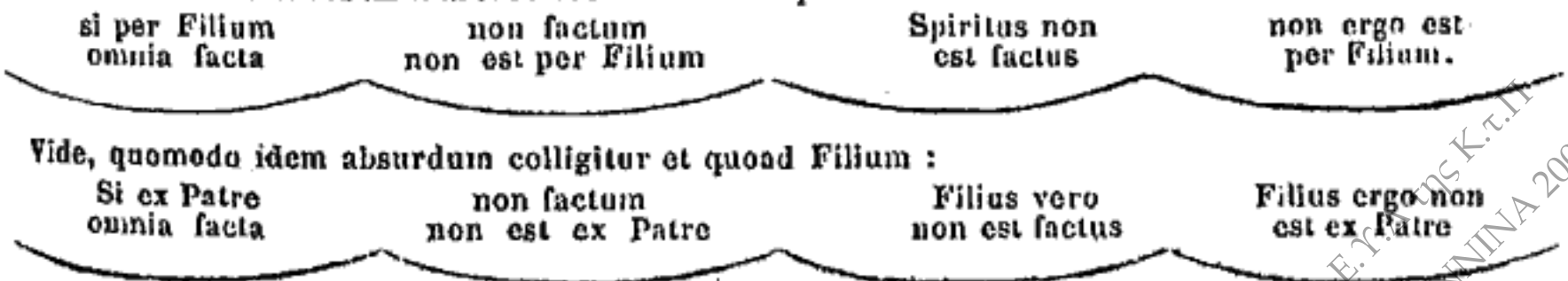
(5) Καὶ πρὸν. Addidimus ex Masc. f. 62 a.
 (6) In Marciano posteriori manu additur δεῖ.
 (7) Fort. ἄρνησιν.

(a) Vide Petavium, De Trin. iv, Proœm. n. 2. seq.
 (b) Vide definitionem conc. iv Later. a. 1215, cap. 2, Damianus, De summa Trinitate; et Au-

gustinum, l. vii, De Trinitate. c. b. Uberius illustrat differentiam humanæ et divinæ naturæ quoad unitatem. Joan. Damasc., De fide orthodoxa, l. i, c. 8.

liter positus. » Syllogismus erit : Quæ facta sunt ex Patre facta sunt; sed Filius non est factus; ergo non est factus ex Patre. » Secundum Ephesium vero concludetur : « Ergo Filius non est ex Patre, quod est impium; non factum vero esse Filium ex Patre verum est. »

Alterum schema vitiosam Marci ratiocinationem representans tale est :

E. J. PONS K. T. II
 IQANINA 2006

similiter et amor attribuitur Spiritui sancto et nihilominus de tota Trinitate prædicatur); alia vero sunt simpliciter communia, ut divinitas et esse essenziale ac similia. Quod autem spectat ad personarum tesseras, alia quidem positionem, ut v. gr. paternitas, alia vero negationem significant, ut in Patre inascibilitas. Ex his vero, quæ significant positionem aliud est, quod uni cuidam personæ convenit et ipsius est proprium, atque ita proprium, ut et personam constituat, ut paternitas, filiatio, processio; aliud quod et duabus congruit personis, ut spirare seu producere, quod proprium quidem duorum est, Patris et Filii; non ita tamen proprium, ut et personam constituat; æternaliter deinde et proprie mitti proprium est Filio ac Spiritui, secundum quod ex Patre utroque producitur. Sic et ex his quæ ad extra dicitur divina Trinitas quæque habitudinem ad creaturas denotant, alia tribus personis conveniunt, ut creator, conservator, provisor, rex et dominus, alia vero duorum duntaxat sunt, ut incarnatum crucifixumque esse et quæcumque ad œconomiam pertinent, Filii; Spiritus vero sancti in specie ignis vel in specie columbæ visum esse. Cum vero divinitas utpote simplicissima vix tot nomina recipiat, horum quæ ad intra et quæ ad se ipsam dicitur, idem secundum rem sunt cum divina essentia; quæ vero ad extra, et secundum rem ab essentia distinguuntur et nullam positionem in divina essentia manifestant, sed solum in creatura. Nam Dei relationes ad effectus seu res creatas non secundum rem sunt in Deo, verum solummodo secundum intelligentiæ modum, secundum quod cætera ad ipsum referuntur; sicut neque in intellectu est relatio tanquam res, etsi relative ad intelligentiam dicitur, verum in intelligentia sola. Cum enim de novo et temporaliter plures ad extra relationes de Deo prædicentur, ut dominum vel directorem esse hujus certæ rei, quæ nunc primum cœpit, si quæpiam ex his relationibus secundum rem foret in Deo subsistens, sequeretur plane, ex novo quid Deo accedere et sic mutaretur vel secundum se vel secundum accidens. Hoc autem absurdum esse multiplici modo probatur. Hæc itaque et similia nomina hunc in modum se habent. Quæ ad intra dicuntur, quæ et absoluta vocantur et perfectionem significant, hæc omnia idem sunt cum essentia, secundum rem nihil ab invicem et ab ipsa essentia differentia, secundum rationem tantum distincta; nam essentialium alia positionem alia negationem expriment, alia uni cuidam personæ attribuantur, non tamen ejus sunt propria, alia simpliciter communia. Et similiter in personalibus tesseras alia positionem, alia negationem denotant, alia personam constituunt, alia non constituunt personam; et hæc

τῆς Τριάδος)· ἃ δὲ εἶναι ἀπλῶς κοινὰ, ὡς ἡ Θεότης, ἡ ὀντότης καὶ τὰ παραπλήσια. Τῶν δὲ γε προσωπικῶν γνωρισμάτων ἃ μὲν Θεσιν, ὡς ἡ πατρότης, τὰ δὲ ἄρσιν (1) σημαίνει, ὡς ἐπὶ Πατρὸς τὸ ἀγέννητον. Τῶν δὲ Θεσιν σημαινόντων εἶναι μὲν ὃ ἐνὶ τινι προσώπῳ συμβαίνει καὶ αὐτοῦ ἐστὶν ἴδιον, οὕτω τε ἴδιον, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον ὑφιστάμεν, ὡς πατρότης, υἰότης, ἐκπάρουσις· εἶναι δ' ὃ καὶ δυοῖν ἀρμόζει προσώποις, ὡς περ τὸ ἐκπορεύειν, ἴδιον μὲν τοῖν δυοῖν ὄν, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐχ οὕτω μόντοι ἴδιον, ὥστε καὶ πρόσωπον ὑφιστάμεν· τό τ' αἰωνίως τε καὶ ἰδίως πέμπεσθαι ἴδιον Υἱῷ καὶ Πνεύματι, καθὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμφω προάγονται. Οὕτω δὲ καὶ τῶν ἃ πρὸς τὰ ἔξω τε λέγεται, ἡ Θεία Τριάς καὶ τὴν πρὸς τὴν κτίσιν σχέσιν ἐμφαίνει, τὰ μὲν τοῖς τρισὶν ἀνήκειν προσώποις ὡς τὸ δημιουργοῦ, συναχέως, προνοητῆς, βασιλεῦς, κύριος, τὰ δὲ δυοῖν μόνοι, ὡς τὸ χρονικῶς πέμπεσθαι Υἱῷ τε καὶ Πνεύματι, τὰ δ' ἐνὶ μόνον, ὡς τὸ σεσαρκῶσθαι, ἐσταυρῶσθαι, καὶ ὅσα τῆς οἰκονομίας εἰσὶ, τῷ Υἱῷ, ἢ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ τὸ ἐν εἶδει πυρὸς, ἐν εἶδει περιστερᾶς ὀφθῆναι. Ἐπεὶ δὲ τὸ Θεῖον ἀπλούστατον ὄν οὐκ ἂν τοσαῦτα ἐνόματα δέχοιτο, τούτων τὰ μὲν πρ' ἑξῆς καὶ ἃ πρὸς ἑαυτὴν λέγεται ταυτὸν εἶναι πράγματι τῆς Θεῆς οὐσίας, τὰ δὲ πρὸς τὰ ἔξω πράγματι τε τῆς οὐσίας διακακρῆσθαι, οὐδεμίαν τε Θεσιν ἐν τῇ Θεῆς οὐσίᾳ δηλοῦν, ἀλλ' ἢ ἄρα ἐν τῇ κτίσει. Αἱ γὰρ πρὸς τὰ ἀποτελέσματα ἀναφοραὶ τοῦ Θεοῦ οὐκ εἰσὶ πραγματικῶς ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλ' ἢ κατὰ τὴν τρόπον μόνον τῆς ἐπινοίας, καθὼ τὰ ἄλλα πρὸς οὐτὸν ἀναφέρονται, ὡς περ οὐδ' ἐν τῷ ἐπιστητῷ ἐστὶν ἡ σχέσις ὡς πρᾶγμα, εἰ καὶ ἀναφορικῶς λέγεται πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ἐν μόνῃ τῇ ἐπιστήμῃ. Ἐπεὶ γὰρ ἐκ νέου καὶ χρονικῶς πολλαὶ τινες τῶν πρὸς τὰ ἔξω σχέσεων λέγονται κατὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς περ τὸ κύριον ἢ διοικητὴν τουτοῦ τοῦ πράγματος φέρε εἰπεῖν εἶναι τοῦ νῦν ἡργμένου (2), εἰ τις τούτων τῶν σχέσεων ἦν ἐν τῷ Θεῷ πραγματικῶς ὑφιστάμενος, εἶπετο ἂν τι ἐκ νέου τῷ Θεῷ ἐπιέναι καὶ οὕτω μετέβαλλεν ἂν ἢ καθ' αὐτὸ ἢ κατὰ συμβεβηκός· τοῦτο δὲ ἀτοπον εἶναι πολλαχῶς δείκνυται. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων τούτων ἔχειν (3) τὸν τρόπον· ἃ δὲ γε πρὸς τὰ ἔξω λέγεται, ἃ καὶ ἀπολελυμένα καλεῖται καὶ τελειότητα σημαίνει, ταῦτα δὲ πάντα ταυτὸν εἶναι τῆς οὐσίας, πράγματι μὲν μηδὲν ἀλλήλων καὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς διαφέροντα, λόγῳ δὲ μόνῳ (4) διακρινόμενα· τῶν τε γὰρ οὐσιωδῶν τὰ τε Θεσιν, τὰ τε ἄρσιν σημαίνοντα, τῶν τε Θεσιν σημαινόντων, τὰ τε ἀποδιδόμενα ἐνὶ τινι προσώπῳ, μὴ μόντοι αὐτοῦ ἴδια ὄντα, τὰ τε ἀπλῶς κοινὰ καὶ τῶν γνωρισμάτων ὁμοίως τὰ τε Θεσιν, τὰ τε ἄρσιν δηλοῦντα, καὶ τὰ τε συνιστῶντα πρόσωπον, τὰ τε μὴ συνιστῶντα, ταῦτα πάντα ταυτὸν εἶναι πράγματι τῆς Θεῆς οὐσίας πλὴν ὅσον τὰ μὲν Θετικὰ τελειότητά τινα ἐν αὐτῇ τιθέναι, τὰ δ' ἀφαιρῶν ἀτελείας ἀπ' αὐτῆς (τὸ γὰρ ἀφάρτον καὶ ἀθάνατον

(1) Sic rursus codices.

(2) Sic recte Marc. l. 63; Mon. vero l. 228 a: ἐργμένου.

(3) Sic Marc., Mon. ἔχει.

(4) Sic Marc., Monac: μόνον.

157

τιθέναι μὲν οὐδὲν, φθορὰν μὲντοι καὶ θάνατον ἀτε-
 λείας τινὰς ὄντα ἀφαιρεῖν ἀπ' ἐκείνης τῆς μακαρίας
 καὶ θείας οὐσίας)· οὕτως οὖν ἔν τι καὶ ταυτὸν ἅπαντα
 ταῦτα τὰ ὀνόματα σημαίνειν καὶ ταυτὸν ἔντα πράγ-
 ματι τῆς θείας οὐσίας εἶ; ταυτὸν αὐτῇ ἦκειν λόγῳ μόνον
 ἐκείνης διακρινόμενα, λέγεσθαι μὲντοι περὶ Θεοῦ
 τὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὀνόματα οὐδ' ὁμωλύμῳς
 οὔτε συνωνύμῳς οὔτε πολυωνύμῳς, ἀλλ' ἀναλογικῶς
 μόνον· οὐ καθ' ὅν τρόπον δύο τινὰ ἢ καὶ πλείω πρὸς
 ἔν τι κοινὸν ἀναφέρονται, ἀλλὰ καθ' ὅν δύο τινῶν
 τάξις καὶ συστοιχία καταλαμβάνεται, οὐ πρὸς ἕτε-
 ρὸν τι, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἕτερον αὐτῶν· ὡς περὶ τὸ ἔν
 κατὰ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ συμβεβηκότος κατηγορεῖ-
 ται, καθόσον τὸ συμβεβηκὸς σύνταξις ἔχει πρὸς τὴν
 οὐσίαν, οὐ καθόσον ἡ οὐσία καὶ τὸ συμβεβηκὸς ἀνα-
 φέρονται πρὸς ἄλλο τι τρίτον. Τοῦ δὲ τοσοῦτοις
 ὀνόμασι τὸ ἔν ἐκεῖνο καὶ ἀπλοῦστατον καὶ ἄκρως ἔν
 ὀνομάζεσθαι, τὴν τ' ἐκείνου ἀπειρίαν, τὴν τε τοῦ
 ἡμετέρου νοῦ ἀσθένειαν αἴτιον εἶναι· ἔν οὐκ ἄλλως
 αὐτὸ ἢ διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων γινώσκαι δυνάμε-
 νοι (1) ἀνάγκη διαφόροις ὀνόμασι ἐκ τῶν ἐν τοῖς
 αἰσθητοῖς εὐρισκομένων τελειότητων τὴν ἐκείνου
 τελειότητα σημαίνειν. Εἰ γὰρ αὐτὴν τὴν θεϊαν οὐσίαν
 καθὼς ἐστίν, ἡδυνάμεθα γινώσκαι, ἐν μόνον ὀνό-
 ματι αὐτὴν ἂν ἐξεφαίνομεν, ὃ δὴ καὶ ὑπεσχημένον
 ἐστὶ τοῖς κατ' οὐσίαν αὐτὸν ἦτοι πρόσωπον ὀφρομέ-
 νοι· ἐν γὰρ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐστὶ Κύριος εἶς, καὶ
 τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔν, φησὶν ὁ Θεὸς Ζαχαρίας (2). Καὶ
 οἶδα μὲν ὅτι πρὸς ταῦτα κεκράξονται τε καὶ βοῶν-
 τες οἱ ἐναντίοι διαβράβησονται, καὶ μάλιστα ὅταν
 τὰ τε εἰρημένα ὀνόματα λόγῳ μόνῳ, οὐ πράγματι
 τῆς θείας οὐσίας ἀκούωσι διακρίνεσθαι, αὐτοὶ καὶ
 πράγματι ἀθέως αὐτὰ διακρίνοντες, καὶ ὡς τὸ προ-
 βάλλειν οὐ τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ἴδιον, οὐδὲ τὸ πρόσω-
 πον αὐτοῦ συνιστῶν, ἀλλὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ ὡς
 ἦδη τοῖς προσώποις ὑφιστάσιν ἐπόμενον, αὐτοὶ
 ἴδιον τε τοῦ Πατρὸς καὶ συστατικὸν αὐτὸ νομίζον-
 τες (3) καὶ ἡμᾶς τὸ ζητούμενον λαμβάνειν οἰόμενοι
 καὶ τὸ ἔν ἀρχῇ αἰτεῖσθαι. Ἄλλ' οὐδεὶς αὐτῶν λόγος·
 ἡμεῖς τε γὰρ ἐν ἄλλοις περὶ αὐτῶν ἰκανῶς διειλεγ-
 μεθα, οὐκ ὀλίγοι τε τῶν φθασάντων ἡμᾶς μακαρίων
 καὶ θείων ἀνδρῶν ἀριστά τε καὶ ταφέστατα ταῦτα,
 ὡς μὴδ' ἐνεῖναι ὄλως ἀντιθέλειν, ἀποδειχάσιν, ἃ ὁ
 βουλόμενος ζητήσας εὐρήσει. Ἐνταῦθα (4) γὰρ βρα-
 χύν τινα κανόνα παραδοῦναι προσηρημένοι (5) ἐπίτη-
 δες τὸ μῆκος τῶν λόγων ἐκείνων ἐκφεύγομεν ὡς
 ὁμολογούμενα ταῦτα προὑποθέμενοι· πλὴν ἢ παρα-
 μυσίας καὶ μικρᾶς τινος ἔνεκα περὶ μὲν τῶν θείων
 ὀνομάτων τοῦτο ῥητέον, ὡς τὰ ἔν τι καὶ ἀπλοῦστα-
 τον πρᾶγμα σημαίνοντα, οἷα ἐστὶν ἡ θεία οὐσία,
 ἔν τι καὶ αὐτὰ καὶ ταυτὸ πρᾶγματι εἶναι ἀνάγκη
 καὶ ταυτὰ πρᾶγματι εἶναι μετὰ τοῦ σημαυνομένου·
 ἄλλως γὰρ καὶ ἡ οὐσία συμμερίζοιτο ἂν τοῖς πραγ-

A omnia secundum rem idem sunt cum divina es-
 sentia; attamen alia (positiva) perfectionem quam-
 dam in ea ponunt, alia (negativa) imperfectiones
 ab ea remouent (nam incorruptibilitas et immor-
 talitas nihil. ponunt, corruptionem tamen et mor-
 tem, quæ sunt imperfectiones quædam, a beata
 illa et divina substantia excludunt). Tali igitur
 pacto omnia ista nomina unum idemque signifi-
 cant et idem cum secundum rem sint cum divina
 substantia, in idem cum ea recidunt, ratione
 tantummodo ab ea distincta. Dicuntur tamen de
 Deo tot et talia nomina nequo æquivoce, neque
 univoce neque multivoce, sed analogice tantum,
 non secundum eum modum, quo duo quædam
 commune, sed secundum eum, quo duorum quo-
 rumdam ordo et connexio intelligitur non ad ali-
 quid diversum, sed ad alterum eorum, quemadmo-
 dum esse prædicatur de substantia et de accidenti,
 in quantum accidens conjunctionem habet ad sub-
 stantiam, non in quantum substantia et accidens ad
 aliquid tertium referuntur. Quod autem tot nomi-
 nibus illud unum et simplicissimum et maximo
 ac singulariter unum nominatur, causa est in
 illius immensitas, tum infirmitas mentis nostræ,
 que cum aliter illud cognoscere nequeat quam
 per ejus effectus, diversis nominibus ex perfectio-
 nibus, quæ in rebus sensui subjectis inveniuntur,
 illius perfectionem designet necesse est. Si enim
 ipsam divinam essentiam, sicuti est, cognoscere
 possemus, uno solum nomine eam notaremus,
 quod et promissum est iis, qui Deum secundum
 essentiam vel facie ad faciem visuri erunt. Nam,
 ut divus Zacharias ait, *In illa die Dominus unus
 erit, et nomen ejus unum.* Novi, quod adversarii
 contra hæc inelamabunt et alta voce tumultuantes
 scinduntur, præsertim quando audiant, prædicta
 nomina ratione duntaxat, non re a divina essentia
 distinguî, dum ipsi et re ea impie distinguunt (a),
 et spirare non esse Patris proprium nec ejus
 personam constituens, verum Patris et Filii, et
 jam constitutas et subsistentes personas sequens,
 dum ipsi illud et proprium Patris et ejus constitu-
 tivum habent atque nos id quod in quæstione est
 assumere et quod in principio postulare opinan-
 tur. Sed nulla prorsus est eorum ratio. Nam tum
 nos alibi de his sufficienter egimus, tum etiam non
 pauci eorum qui nos præcesserunt beatorum
 sanctorumque virorum optime et clarissime id
 ostenderunt, ita ut nullo modo liceat adversari,
 quæ qui voluerit, si quærit, inveniet. Illic enim
 brevem quemdam canonem tradere potius haben-
 tes studio extensionem illorum sermonem vitare

(1) Sic Marc. f. 63 b; Monac. f. 228 b. ες —
 δυναμικός.

(2) Zach. xii (σ' XIV), v. 9.

(a) Hoc Palmitas respicit, quorum hæc in re
 errorem traducant Georg. Trupcz. ad Joan. Cubicles.
 de Proc. Spirit. sancti. c. 9. Gr. orth. T. I, p.

(3) Marc. f. 64 a, ὀνομάζοντες.

(4) Monac. f. 228 a, ἐνταῦθα.

(5) Sic Marc.; Monac. habet προσηρημένον.

435 alique, de quibus confer Allat. Græc. orthoc.
 T. I, ad calcem.

volumus. Attamen vel exhortationis sive consolationis etsi parvæ gratiæ de divinis nominibus hoc dicendum est, ea quæ rem aliquam unam et simplicissimam significant, ejusmodi est divina essentia, ea unam aliquid et idem secundum rem et eadem cum significato realiter esse oportere. Secus enim et essentia simul divideretur cum iis, quæ realiter ab invicem sunt distincta nominibus, et totidem res foret, quot sunt et significantia; hoc autem omnem impietatem transgreditur. Quod vero spectat ad spirandi proprietatem, si ea non constituit Patris personam, communis erit et Filio; præter proprietates enim personales cætera omnibus sunt communia, ita ut et Spiritui esset communis, nisi ejusdem rationi repugnavit; quoniam vero non constituit paternam personam, relinquitur, ut et Filio spiratio sit communis (a). Cum enim qualibet persona nominis una proprietate constituitur, vel generandi vel spirandi proprietate Patrem constitui necesse est. Atqui Pater dicitur et est Pater propter generationem. Non igitur spiratio ejus personam constituit. Cum vero illa non sit propria Patris solius, nec ejus personam constituens, et Filio communis est. Sed de his hactenus.

II. Neque hoc latere debet dicendi cupidum audientem, quod divinæ Trinitatis personæ, cum non magis unum sint essentia, quam tria personis et realiter ab invicem distinguantur, secundum nihil eorum quæ ad se dicuntur, sive absolutorum et essentialium ab invicem distinguuntur (una enim eorum est essentia, virtus, vita, bonitas, sapientia et quæcunque his similia), relationibus tamen ad invicem et subsistunt et ab invicem discernuntur divinæ personæ, hæc vero sunt eorum idiomata, relative et sicut ea quæ sunt ad aliquid opposita ad invicem. Si enim constitutivas proprietates incommunicabiles esse ad invicem necesse est, et impossibile eas eidem simul adesse, omnino et opponuntur. Quæ enim eidem simul inesse nequeunt, propter oppositionem quamdam, quæ omnino in eis est, hoc habent. Opponuntur autem neque ut habitus et privatio, neque ut contraria, neque ut affirmatio et negatio (hoc enim multi ac beati viri late demonstrarunt). Restat ergo, secundum relationes opponi invicem hæc personalia idiomata atque ipsas personas. Ipsæ enim divinæ personæ subsistentes sunt proprietates hypostaticæ, et hypostaticæ proprietates subsistentes sunt ipsæ divinæ personæ. In aliis quidem rebus quæ essentialis differunt ab invicem, eæ quæ inter illas considerantur relationes non ipsas res constituunt, sed per alia constitutis rebus accedunt; v. gr. Socrates et Plato, quorum alter magister, alter discipulus est, non ex docendo et discendo personaliter constituntur, sed prius uterque homo est et substantiis et individua subsistentia ad invicem differunt

(1) Marc. ὑπερβάλλει.

(2) Sic recte codd.

(3) Ad marg. rubr. legitur: Ὡς τὰ θεῖα πρόσωπα

(4) Vide Animadvers. in Phot. librum de Spiritu sancto art. 5, § 7; art. 4, § 13, ubi Bessarionis

ματικῶς ἀλλήλων διακεκριμένοις ὀνόμασι καὶ τοσαῦτα ἂν εἴη, ὅσα καὶ τὰ σημαίνοντα· τοῦτο δὲ πᾶσαν ἀσέβειαν ὑπερβαίνει (1). Περὶ δὲ τοῦ τοῦ (2) προβάλλειν ἰδιώματος ὡς εἰ μὴ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ τοῦ Πατρὸς, κοινὸν ἔσται καὶ τῷ Υἱῷ· πλὴν γὰρ τῶν προσωπικῶν ἰδιοτήτων τᾶλλα κοινὰ πᾶσιν εἰσιν, ὥστ' ἦν ἂν καὶ τῷ Πνεύματι κοινὸν τὸ προβάλλειν εἰ μὴ τῷ ἐκείνου ἀντέπιπτε λόγῳ· ἐπεὶ δ' οὐ συνιστᾷ τὸ πατρικὸν πρόσωπον, λείπεται καὶ τῷ Υἱῷ εἶναι κοινόν. Ἐπεὶ γὰρ ἕκαστον πρόσωπον ἐνί τινι μόνον ἰδίωμα τι συνίσταται, ἢ τῆ τοῦ γεννῶν ἢ τῆ τοῦ προβάλλειν ἰδιότητι συνίστασθαι τὸν Πατέρα ἀνάγκη· ἀλλὰ Πατὴρ διὰ τὸ γεννῶν λέγεται καὶ ἔστιν, ὥστε οὐ τὸ προβάλλειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ· μὴ δὲ δὲ ἴδιον τοῦ Πατρὸς μόνου, μηδὲ συστατικόν, καὶ τῷ Υἱῷ ἔστι κοινόν. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

B τῷ Υἱῷ ἔστι κοινόν. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

β'. Δεῖ δὲ μηδὲ τοῦτο τὸν φιλομαθῆ λαμβάνειν ἀκροατὴν (3), ὡς τὰ θεῖα πρόσωπα τῆς Τριάδος, οὐ μᾶλλον ἔν ὄντα τῆ οὐσίᾳ ἢ τρία τοῖς προσώποις καὶ πραγματικῶς ἀλλήλων διακρινόμενα, κατ' οὐδὲν τῶν καθ' αὐτὰ λεγομένων εἴτουν ἀπολειμμένων τε καὶ οὐσιωδῶν ἀλλήλων διακρίνονται (μία γὰρ αὐτῶν οὐσία, δύναμις, ζωὴ, ἀγαθότης, σοφία καὶ ὅσα παραπλήσια)· ταῖς μέντοι πρὸς ἄλληλα ἀναφοραῖς καὶ ὑφίστανται καὶ ἀλλήλων τὰ θεῖα διακρίνονται πρόσωπα· ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ αὐτῶν ἰδιώματα, ἀναφορικῶς τε καὶ ὡς τὰ πρὸς τι πρὸς ἄλληλα ἀντικείμενα. Εἰ γὰρ τὰ συστατικὰ ἰδιώματα ἀκωνήτητα εἶναι ἀνάγκη πρὸς ἄλληλα, καὶ ἀδύνατον τῷ αὐτῷ παρεῖναι, πάντως καὶ ἀντίκειται· ἂ γὰρ ἀδύνατον τῷ αὐτῷ παρεῖναι, διὰ τινὰ πάντως ἀντιθεσιν αὐτοῖς οὖσαν τοῦτ' ἔχει. Μήτε δὲ ὡς ἕξις καὶ στέρησις, μήτε ὡς τὰ ἐναντία, μήτε ὡς κατάφασις καὶ ἀπόφασις ἀντικείμενα (τοῦτο γὰρ πολλοῖς καὶ μακαριοῖς ἀνδράσι διὰ πολλῶν διδασκται)· λείπεται κατὰ τὰ πρὸς τι ἀντικεῖσθαι ἀλλήλοις τὰ προσωπικά ταῦτα ἰδιώματα καὶ αὐτὰ τὰ πρόσωπα πρὸς ἄλληλα· αὐτὰ τε γὰρ τὰ θεῖα πρόσωπα ὑποστάντα αἱ ὑποστατικαὶ εἰσιν ἰδιότητες, αἱ τε ὑποστατικαὶ ἰδιότητες ὑποστᾶσαι αὐτὰ τὰ θεῖα εἰσι πρόσωπα. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων πραγμάτων ταῖς οὐσίαις διαφερόντων ἀλλήλων αἱ μεταξὺ αὐτῶν θεωρούμεναι ἀναφοραὶ οὐκ αὐτὰ ὑφιστῶσι τὰ πράγματα, ἀλλ' ὑποστᾶσαι δι' ἄλλων ἐπιγίνονται· ὥσπερ Σωκράτης καὶ Πλάτων, ὁ μὲν διδάσκαλος, ὁ δὲ μαθητὴς ὢν, οὐ τῆ διδασκαλίᾳ καὶ μαθήσει ὑφίστανται προσωπικῶς, ἀλλὰ πρότερον ἕκαστος ἀνθρώπος ὢν καὶ ταῖς οὐσίαις ταῖς γε ἀτόμοις ἀλλήλων διαφερόντες

ἄνωπα πρὸς ἄλληλα ἀναφορὰν ἔχουσι καὶ ὑφίστανται, καὶ πρὸς ἄλληλα διακρίνονται. Κανὼν β'.

epist. ad Alexium Lascarium c. 5 adducitur, ista enucleatius pertractans

καὶ ταύταις δύο ἄνθρωποι ὄντες διδάσκαλος καὶ μαθητὴς γίνονται. Τὰ δὲ θεῖα πρόσωπα ταῖς οὐσίαις (1) ἀλλήλων οὐ διαφέροντα (μία γὰρ ἐστὶ καὶ ἀδιάκριτος ἐν αὐτοῖς καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῶ) ταῖς ιδιότησιν ὁποσᾶσι, τῇ πατρότητι δηλαδὴ καὶ υἱότητι καὶ ἐκπορεύσει ἀλλήλων διακρίνονται, τοῦ προσώπου, καὶ τῆς ιδιότητος τῷ τρόπῳ τῆς ἡμετέρας νοήσεως μόνῳ διαφερόντων, τῷ τὸ μὲν πρόσωπον ὡς ἔχον νοεῖσθαι, τὴν δὲ ιδιότητα ὡς ἐχόμενον, πρᾶγμα δὲ τὸ αὐτὸ ὄντων. Εἰ γὰρ καὶ ταῖς προόδου ταῖς προόδου τις διακρίνεσθαι λέγοι, ὡς τὸν Πατέρα οὐ τῇ πατρότητι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ ἐνεργητικῇ γεννήσει, καὶ τὸν Υἱὸν οὐ τῇ υἱότητι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ παθητικῇ γεννήσει ἀλλήλων διακρίνεσθαι, ἀλλ' ἔστιν ὁ τοιοῦτος, μὴ ἂν οὐκ αἰκίως τὰς εἰρημένους προόδους τὰ πρόσωπα διακρίνειν. Εἰ γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ ἐστὶ κατὰ τὸ πρᾶγμα τὸ γεννᾶν καὶ ἡ πατρότης, καὶ τὸ γεννᾶσθαι καὶ ἡ υἱότης, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἡμετέρας νοήσεως διαφέρει. Τὸ μὲν γὰρ γεννᾶσθαι οὐκ εἶδος τι σημαίνει ἐνὸν τῷ γεννωμένῳ, ἀλλ' ἔστιν ὡσπερ τις ὁδὸς ἐπὶ τὸ γεννωμένον καὶ τὸν Υἱόν, ἡ δὲ υἱότης ὡσπερ τι εἶδος ἐστὶν, ὅρος οὕσα τοῦ γεννᾶσθαι. Ἔτι τε τὸ μὲν γεννᾶν ἤδη προὑκοίθητι τὸ πατρικὸν πρόσωπον τὸ δὲ γεννᾶσθαι σημαίνει μήπω τὸν Υἱὸν ὑπεστάναι· διὰ τοῦτο ἡ υἱότης οὐχὶ τὸ γεννᾶσθαι διακρίνει ἢ ὑφίστησι τὸν Υἱόν, εἰ μὴ καθόσον ἐξ ἀνάγκης ἔπεται τοῦτο ἡ υἱότης· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ προβάλλειν καὶ προβάλλεσθαι. Πρῶτως αὖν καὶ κυρίως αἱ ἀναφοραὶ ὑφίστησι καὶ διακρίνουσιν, ἐπομένως δὲ καὶ αἱ προόδοι, καθόσον ταυτὸν εἰσι πρᾶγματι ταῖς ἀναφοραῖς. Ἐπεὶ δ' εἰσὶν, οἳ τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν ταῖς ἀναφορικαῖς προόδοις ἀλλήλων διακρίνεσθαι συγχωροῦντες, τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος οὐκ ἀνέχονται τῷ αὐτῷ διακρίνεσθαι τρόπῳ, ἀλλὰ ταῖς ἀπὸ Πατρὸς διαφόροις προόδοις, καθ' ἃς δηλονότι τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται, ἐρωτητέον αὐτοὺς πῶς διάφοροι λέγονται αἱ παρὰ τοῦ Πατρὸς (2) ἀμφοτέρων προόδοι. Εἰ μὲν γὰρ διότι ἡ μὲν γέννησις παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνου ἀμέσως, ἡ δὲ προβολὴ διὰ τῆς γεννήσεως, καὶ τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦ Υἱοῦ, πρὸς ἡμῶν ὁ λόγος· εἰ δ' ὅτι ἑκάτερα παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνου, ἴστωσαν, ταύτου ὑποκειμένου μὴ δύνασθαι ἀλλήλων διακρίνεσθαι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα. Αἱ γὰρ διαφοραὶ τινῶν προόδοι ἢ παρὰ τὸ αἰτιῶν εἰσιν ἢ παρὰ τὸ αἰτιατὸν, καὶ παρὰ τὸ αἰτιατὸν διχῶς· ἢ γὰρ διὰ τὸ τὰ αἰτιατὰ διαφόρων εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διάφορα ὀρίζεσθαι ἄτομα. Τὰ δὲ θεῖα ταῦτα πρόσωπα Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος παρὰ μὲν τὸ εἶδος οὐκ ἂν διαφέρουσιν ἀλλήλων, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ φύσιν τε καὶ θεῖαν οὐσίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς· ἐν τῷ προεῖναι λαμβάνοντα· οὕτως μὴν παρὰ τὴν κατὰ τὰ ἄτομα διαφορὰν· πρῶτα μὲν διὰ τὸ μηδεμίαν ὕλην εἶναι ἐκεῖ μήτε τι ὕλη ἀναλογεῖν, ἢ τὰ τῆς αὐτῆς φύσεως ἄτομα ἀλλήλων χωρίζονται· ἐπειδ' ἔτι καὶ αἱ τῶν ἀτόμων ἐκ τῶν αὐτῶν αἰτίων προόδοι

A hisque duo sunt homines; magister vero et discipulus postea evadunt. At personæ divinæ quæ non differunt inter se essentialis (nam una et indivisa in ipsis est essentia eademque numero) proprietatibus subsistentibus, videlicet paternitate, filiatione et processione ab invicem discernuntur, cum persona et proprietas nostro duntaxat intelligendi modo differant (quo scilicet persona quidem ut id quod habet intelligitur, proprietas vero ut id quod habetur), res vero plane eadem existant. Si quis etiam processionibus personæ discerni asserat, ita ut v. g. Pater non paternitate tantum, sed et activa generatione, Filius non filiatione tantum, sed et generatione passiva ab invicem distinguantur, noverit ista, haud proprie dictis processionibus personas discerni. Si etenim idem sunt secundum rem tum generatio activa et paternitas, tum generatio passiva et filiatio, attamen secundum nostræ intelligentiæ modum differunt. Nam generari non speciem quamdam significat, quæ genito insit, sed est veluti quædam via ad genitum et Filium; filiatio vero veluti quædam species est, cum sit terminus generationis. Præterea generare jam præsupponit paternam personam; generari vero Filium nondum subsistere significat, ideo filiatio discernit vel constituit Filium, non vero passiva generatio, nisi in quantum hanc filiatio consequitur. Similiter quoque res se habet cum activa et passiva spiratione. Primario igitur et proprie relationes constituunt et distinguunt, consequenter vero et processionibus, in quantum realiter idem sunt cum relationibus. Quoniam autem sunt, qui dum concedunt Patrem et Filium relativis processionibus ab invicem distinguunt, Filium a Spiritu eodem modo discerni non admittunt, verum diversis a Patre progressionibus distinguunt volunt, secundum quas alter genitus est, alter procedit, querendum est ex his, quam ratione diversæ dicantur amborum ex Patre progressionibus. Si enim diversæ, quia generatio quidem immediate ex Patre, spiratio vero per generationem et Spiritus per Filium, id pro nobis est; si vero quia utraque a Patre solo, sciant hoc supposito non posse amplius ab invicem distinguunt Filium et Spiritum. Nam diversæ quorundam progressionem vel quoad causam vel quoad causatum diversæ sunt, et quoad causatum dupliciter: vel quia causata diversarum sunt specierum, vel quia in diversa individua terminantur. Itæ autem divinæ personæ Filii et Spiritus sancti quoad speciem ab invicem non possunt differre, cum unam eandemque numero naturam et divinam essentiam a Patre in procedendo nactæ fuerint, neque quoad differentiam, quæ est secundum individua; primo quia nulla ibi materia est neque quid materiæ respondens, qua ejusdem naturæ individua ab invicem separantur; deinde quia etiam individua eisdem causis progressionibus ejusdem sunt speciei

(1) Sic recte Marc.; Monac. f. 229 h: τῆς οὐσίας.

(2) Πατρὸς omitit Monac. f. 230 h.

hic autem neque ambæ sunt generationes, neque ambæ processiones. Relinquitur ergo quoad causæ rationem progressionum differentiam locum habere posse tantum. At si solus Pater causa erit, neque secundum hanc rationem differentia habebit locum. Abibit ergo Filii et sancti Spiritus distinctio et nulla in his erit differentia, verum utrumque unius personæ erit; hoc autem absurdum est et fidel repugnans. Necesso igitur est, si divine personæ ab invicem distinguendæ sunt, hypostaticis relationibus eas et consitui et distingui, atque oppositione ad invicem quæ est sicut relatorum, et ex his quidem ea quæ est secundum causam et causatum, atque Filium quidem a Patre distingui filiatione et paternitate, Spiritum vero, sicut a Patre, ita etiam a Filio, relatione spiritali ad spirantem; neque alio modo distingui poterant (a).

3. Disputandum vero ad hos et illud, quotupliciter uniuscujusque rei principium et causa accipiatur, ac dicendum, principium duplex esse; alterum veluti id ex quo vel a quo et omnino unde res, vel quod idem est principium quod; ex. gr. hic artifex et universim id quod agit; alterum vero principium veluti id per quod vel quo ut speciem, quæ agentis animo inest, cui simile facit id quod agit; omne enim agens simile sibi producit secundum speciem, qua agit (b). Verbi gratia causa hujus imaginis est et ipse pictor tanquam id ex quo et unde principium et universim quod, et species quæ pictoris animo obversatur veluti id quo, cui similem fecit imaginem. Eodem vero modo dicimus et in divinis personis Patrem, hoc est divinam ejus hypostasim causam esse tanquam principium quod sive ex quo, divinam vero ejus essentiam tanquam principium quo. Ipsa enim est species, cui similia producuntur quæ ex ipso producuntur; unde et Filius et Spiritus consubstantiales sunt ipsi, quia omne producens simile producit speciei, qua producit; Deus vero Pater divina essentia producit Filium et Spiritum et idcirco sibi consubstantiales producit. Unde evenit, cum essentia communis sit eademque numero Patri et Filio et Spiritui, atque in qualibet divinarum personarum subsistat, prout dictum est, ut si quid ex ambobus prodeat, id non magis ut ex duobus quam ex uno prodeat, quia principium, quod veluti species est, unum idemque numero et quam maxime unum est.

Hæc dicta sunt ad te, sanctissime domine, qui melius nobis ea nosti ac multa pro hac veritate libenter passus es; dicta vero sunt obedientiæ causa et quia prorsus nefas putavimus tuis man-

(1) Monac. f. 250, b, ένταῦτα.

(2) Ad marg. rubr. ὡς διχῶς ἢ ἀρχὴ ὡς τὸ θ καὶ τὸ φ. Κανὼν γ'.

(3) Sic codd.

(4) Sic Monac. f. 250 b; Marc. f. 66 b, δ.

(a) Vide post S. Thomam, p. 1, q. 56 a 2, Platellium Theol. p. 1, cap. 5, § 5.

(b) Vide H. Kilber in Theol. Wirceburgensi,

ἄμορσιδαίς εἶσιν, ένταῦθα (1) δὲ οὐτ' ἄμφω γενήσεις οὐτ' ἄμφω ἐκπορεύσεις. Λέιπεται τοίνυν παρὰ τὴν τοῦ αἰτίου λόγον εἶναι τὴν τῶν προόδων διαφορὰν. Ἄλλ' εἰ μόνος ὁ Πατήρ αἴτιος ἔσται, οὐδὲ παρ' ἐκείνον ἔσται οἰχθήσεται ἄρα ἢ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διάκρισις, καὶ οὐδεμία ἐν τούτοις ἔσαι διαφορὰ, ἀλλ' ἐνδὲς ἔσονται ἄμφω προσώπου· τοῦτη δὲ ἀτοπον καὶ τῆ πλείσται μαχόμενον. Ἀνάγκη ἄρα, εἰ μέλλοιεν ἀλλήλων τὰ θεῖα διακρίνεσθαι πρόσωπα, ταῖς ὑποστατικαῖς ἀναφοραῖς ὑφίστασθαι τε καὶ διακρίνεσθαι, καὶ τῆ ὡς τὰ πρὸς τι πρὸς ἀλλήλα ἀντιθέσει, καὶ τούτων τῆ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν, καὶ τὸν μὲν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς υἰότητα καὶ πατρότητα, τὸ δὲ Πνεῦμα ὡς περ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ Υἱοῦ τῆ τοῦ προβαλλομένου πρὸς τὸν προβάλλοντα ἀναφορᾷ, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι εἶεν.

γ'. Διαλεκτέον δὲ πρὸς τούτους καὶ ἑσυχῶς ἢ ἐκάστου πράγματος ἀρχὴ καὶ αἰτία λαμβάνεται (2). Ταύτην οὖν διττὴν εἶναι, καὶ τὴν μὲν ὡς τὸ ἐξ οὗ ἢ ὅθεν οὗ εἶναι, καὶ ἕλωσ ἢ ἀρχὴ (3) εἶπεν τὸ πρᾶγμα, ταυτὸ δ' εἰπεῖν, θ, οἶον ὅδε ὁ τεχνίτης καὶ εἰλω; τὸ ποιοῦν· τὴν δ' ὡς τὸ φ, οἶον τὸ ἐνὸν τῆ τοῦ ποιούντος ψυχῆ εἶδος, ἢ ὁμοιον ποιεῖ τὸ ποιοῦν· πᾶν γὰρ ποιοῦν ὁμοιον ἑαυτῷ προάγει κατὰ τὸ εἶδος, φ (4) ποιεῖ. Λόγου χάριν τῆσδε τῆς εἰκόνας αἰτία καὶ αὐτὸς ὁ ζωγράφος, ὡς τὸ ἐξ οὗ καὶ ὅθεν ἢ ἀρχὴ, καὶ ἕλωσ τὸ θ καὶ τὸ ἐν τῆ ψυχῆ τοῦ ζωγράφου εἶδος ὡς τὸ φ, ἢ ὁμοίαν κεποίηκε τὴν εἰκόνα. Τὴν δ' αὐτῷ τρόπον καὶ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις τὸν μὲν Πατέρα, τουτέστι τὴν θεῖαν αὐτοῦ ὑπόστασιν αἰτίαν εἶναι ὡς τὸ θ, εἴτε ἐξ οὗ, τὴν δὲ θεῖαν αὐτοῦ οὐσίαν ὡς τὸ φ· αὕτη γὰρ ἔστι τὸ εἶδος, φ ὁμοια προάγεται τὰ ἐξ αὐτοῦ προαγόμενα· ὅθεν καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμοούσια εἶναι αὐτῷ, διὰ τὸ πᾶν (5) τὸ παράγον ὁμοιον παράγειν τῷ εἶδι, φ παράγει. Τὸν δὲ ὅθεν καὶ Πατέρα τῆ θεῖα οὐσία τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα προάγειν, καὶ διὰ τοῦτο ὁμοούσια ἑαυτῷ προάγειν, ὥστε συμβάλειν, τῆς οὐσίας κοινῆς καὶ τῆς αὐτῆς τᾶριθμῷ Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι οὕσης, ἔτι τε ἐν ἐκάστη (6) τῶν θεῶν προσώπων ὑφεστηκυίας, ὡς εἴρηται, εἴ τι ἐξ ἀφοῦν προῖτοι, οὐ μᾶλλον ὡς ἐκ δυοῖν ἢ ἐξ ἐνὸς προῖέναι, διὰ τὸ τὴν ὡς εἶδος ἀρχὴν μίαν εἶναι καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῷ καὶ ἄκρως μίαν.

unum idemque numero et quam maxime unum est.

Ταῦτα εἴρηται μὲν πρὸς σέ, θεοῖτατε δίσποτα, τὸν μᾶλλον τε ἡμῶν εἰδὸτα καὶ πολλὰ ὑπὲρ τῆς ἀληθεῖας ταύτης ἄσμενον (7) πεπονθὸτα· εἴρηται δὲ ὑπακοῆς εἵνεκα καὶ τοῦ μὴ οἴεσθαι θεμιτὸν εἶναι

(5) Μὲν add. Monac. f. 250, b.

(6) Ac si sequeretur ὑποστάσεων. L. ἐκαστίω.

(7) Marc. f. 67, a; ἄσμενος· fort. ἀσμένως.

165

ταῖς σοῖς προστάγμασιν ἀντιβαίνειν. Οἴομαι δὲ, ὡς ἂν εἴ τις αὐτὰ ἀνά χειρας ἔχων ἀκριβῶς μελετήσῃ, μηδὲ πάντῃ τῶν ἄλλων περὶ τοῦ ζητήματος λεγομένων ἔχων ἀπέριως μεγάλην ἔξει βοήθειαν· εἰρήσθω δὲ σὺν θεῷ καὶ ταῖς σοῖς εὐλογίαις πρὸς τὸ διαφεύγειν τοὺς λόγους τῶν ἐναντίων, πρὸς τὸ δεικνύναι τὸ προκειμενὸν πρόβλημα καὶ παρρησιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν.

Εὖ πράττοις (1), ἀγιώτατε πάτερ, τὸ γλυκὺ μοι καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα. Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν, ἀγιώτατε πάτερ, φρόμεθα τὰ πρὸς τὸ πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ἐφέσου εἰρημένα ἱκανὰ εἶναι καὶ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων αὐτοῦ λόγων λύσιν. Ἐπει δ' αὐτὸς κλειύεις διὰ τοὺς ἀπλουστεροὺς καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἐπιχειρημάτων ἐξέτασιν ποιησαμένους εἰπεῖν τὰ δοκούντα, καὶ τοῦτο θεοῦ συναιρομένου ποιήσομεν, πρὸς αὐτὸν ἤδη τρέψαντες τὸν λόγον. Καὶ δὲ πρὸς τὸ δεύτερον τάδε φημέν.

ΕΦΕΣΟΥ Β' (16') (2).

Φασὶν οἱ Λατίνοι μηδὲν διαφέρειν ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων (3) τὴν διὰ τῆς ἐκ παρὰ τῆ Γραφῆ, καὶ διὰ τοῦτο τὸ δι' Υἱοῦ προῖέναι λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς τὸ ἐξ Υἱοῦ μεταφίρουσιν. Ἡμεῖς δὲ ἀπαιτήσομεν αὐτοὺς ἀναγκαιῶς ἡμῖν ἐπιδείξαι, εἰ καὶ διὰ Πατρὸς προῖέναι ἢ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εὐρηταί που φερόμενον. Εἰ γὰρ ταυτὴν καὶ ἀδιάφορον ἦν, ἔδει καὶ τοῦτο λέγεσθαι, καθάπερ ἐπὶ τῆς κτίσεως εὐρηταί πολλαχού· Παῦλος δ' (4) ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ (5)· καὶ πάλιν· Παῦλος ἀπόστολος οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ (6)· καὶ πάλιν· Ἐκτησάμηνη ἀνθρώπων διὰ τοῦ θεοῦ (7)· καὶ πάλιν· Οὐχὶ διὰ τοῦ θεοῦ ἡ διασάφησις αὐτῶν ἐστιν; (8) Ὅλως (9) δὲ εἰ μὲν πάντῃ τὰ περὶ τοῦ θεοῦ λεγόμενα Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοίως ἀνεφέριτο, εἶχεν ἂν χώραν κοινοποιεῖν ἅπαντα καὶ τὴν ἐξ ἑκατέρου ὁμοίως ὁμολογεῖν πρόσοδον· εἰ δὲ τὰ μὲν τῷ Πατρὶ ἰδίως, τὰ δὲ τῷ Υἱῷ νεμένηται, τὰ δ' ἀμφοτέροις ἐπίσης, μὴ

(1) In Monac. ad marg. Τοῦ αὐτοῦ ad indicandam novam epistolam. A verbis Ἄλλ' ἡμεῖς in Marc. reliqua diverso et minutiori charactero exarantur.

(2) In Monac. rubr. ad marg. : Ἐνταῦθα τίθεμεν τὰ κεφάλαια κατὰ τὴν τάξιν, καὶ πρῶτον μὲν τὰ τοῦ Ἐφέσου, ἔπειτα δὲ τὰς ἐπ' αὐτὰ ἀπολογίας τοῦ κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀρχιερέως Νικαίας τοῦ καὶ Καρδινάλιως τῆς ἁγίας τοῦ θεοῦ Ἐκκλησίας. In synopsis Monac. cod. 27, hoc est cap. 10, in Monac. vero 256, f. 297 b, ubi Marci Opera exstant, cap. 20. In Marciano, qui argumenta Marci non exhibet,

(a) Oppugnavit ista et Jobus monachus, qui saec. xiii conscripsit Apologiam nomine Josephi Galesiote patriarchae ('Απολογία τοῦ πριναγιωτάτου καὶ οἰκουμανικοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰωσήφ ἐπὶ τοῖς παραβλήμασιν ὑπὲρ τῶν Λατίνων ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν... βασιλέων Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρου τῶν ἱερομονάχων Ἰωβ τῷ μαθητῇ τούτου ἐκπονηθεῖσα διὰ τῆς τούτου παρακελεύσεως. (In cod. Monac. 68, saec. xvi, f. 1 seq.) Et inter alia (cod. cit. f. 9 b) asse-

ditis contralro. Existimo plane, si quis ista prae manibus habens accurate perpendat neque omnia imperitus sit eorum quae alias de questione illa dicta sunt, magnum habebit subsidium. Dicta vero sint cum Deo et tuis benedictionibus ad fugandos adversariorum sermones et ad demonstrandum propositum problema veritatemque libere pandendam.

Bene vivas, sanctissime pater, dulce mihi novum et decus. Nos quidem, pater sanctissime, putabamus ea quae ad primum Ephesii argumentum dicta sunt, sufficientia aptaque esse ad reliquas quoque ejusdem rationes dissolvendas. Quibus autem tu jubos nos propter simpliciores et reliquorum ipsius argumentorum examen instituentes quae nobis videntur disserere, et hoc Deo propitio persciciemus, ad ipsum jam orationem convertentes. Et ad secundum ejus argumentum haec dicimus.

EPIHES. C. II (XIX).

Dicunt Latini nihil differre in divinis personis praepositionem per a praepositione ex apud Scripturam, atque propterea Spiritum sanctum per Filium prodire dici transmutant in prodire ex Filio (a). Nos vero ab his necessario ut ostendant postulemus, si et per Patrem prodire vel procedere Spiritus sanctus alicubi dicatur. Nam si hoc idem atque indifferens foret, oporteret in hoc dici, sicut et quoad creaturas plurimis in locis reperitur. Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei. Et rursus: Paulus apostolus non ab hominibus, neque per homines, sed per Deum Patrem et Dominum Jesum Christum. Et rursus: Possedi hominem per Deum. Et alibi: Nonne per Deum explicatio eorum? Praeterea universim si omnia quae de divino Spiritu dicuntur ad Patrem et Filium similiter referrentur, locum haberet etiam, ut communia fierent et processionem ex utroque similiter constiteremur; si vero alia Patri seorsim, alia porro Filio attributa sunt, alia vero utriusque aequaliter confundant res simul omnes: Per Filium prodire

legitur tantum: Πρὸς τὸ δεύτερον, οὗ ἡ ἀρχὴ· Φασὶν οἱ Λατίνοι μηδὲν δ. τὴν διὰ τῆς ἐκ. παρὰ τῆ Γραφῆ.

(3) Ἐπὶ τ. δ. πρ. supplevimus ex Mon. 256.

(4) Ὁ omitt. Mon. 256.

(5) II Cor. i, 1; Ephes. i, 1; Coloss. i, 1; II Tim. i, 1.

(6) Galat. i, 1.

(7) Gen. iv, 1.

(8) Gen. xi, 8.

(9) Sic ex Monac. 256 posuimus; cael. ὅλως.

rult, nullo modo aequipollere dictiones per Filium et ex Filio: Εἰ δὲ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἴτις τῶν Πατέρων ἐδογματίσαν ἐκπορεύεσθαι, ὁμοίως οὐδὲν· οὐ γὰρ ἐξ Υἱοῦ, καὶ δι' Υἱοῦ, ἐπεὶ πολλὴ τις ἡ διαφορὰ τῶν σημαινομένων παρ' ἑκατέρας προθέσεως· καὶ τοῦτο παρίσταται μὲν καὶ παρὰ τῶν κρινῶν ἐνοπιῶν· οὐδὲ γὰρ εἰ διὰ τοῦδε τι, καὶ ἐκ τοῦδε· καὶ γραμματικοὶ δὲ αὐτοὶ συνομολογοῦσιν.

Spiritus dicitur, per Filium creaturis suppeditari, in Filio manere, in Filio requiescere, non vero dicitur per Patrem prodire, nec per Patrem suppeditari, nec in Patre manere, nec in Patre requiescere, sed ex Patre procedere. Dicantur itaque quæ sunt tradita, quæ vero silentio prætermissa, sileantur; et propositio, quæ Spiritum sanctum ex Filio dicit procedere tanquam aliena et insolita procul ablegetur.

NICÆNUS ANTISTES.

Quæ Latini dicunt, ea et probant; tu vero frustra ipsos incriminans nihil efficis. Præpositionem enim per loco præpositionis ex usurpatione, tum multis doctorum testimoniis ostenditur tum Basilius est, qui primus hoc perspexit et in libris ad Amphilo-
chlum sæpius dixit, non semper has præpositiones ad invicem commutari. Quod vero interrogatio tua haud rationalis est, qua a nobis ostendi poscis, utrum et per Patrem Spiritus sanctus procedere dictus fuerit afficubi, ex his manifestum. Neque enim si in quibusdam, jam et in omnibus; neque si non in omnibus, jam neque in quibusdam omnino, si tamen logicarum regularum es adhuc memor. Nobis igitur in præsentia sufficit, si in quibusdam hoc ita se habere invenerimus et in id ipsum, quod quaeritur, illud aptari, præsertim quando ipse sensus dictorum verborumque junctura ac connexio atque rerum consequentia id ipsum suadet. Nonne et tu, dum per Filium dicit Spiritum sanctum prodire progressionem hanc temporalem missionem existimans, etiam ex Filio eum prodire diceres? Omnino quidem, si vera proferre vis. Et nos igitur a sanctis audientes per Filium eum procedere et per Filium esse, quæ maxime præ omnibus et secundum vos hypostatice ipsius et in subsistentiam progressionem declarant, idem esse existimamus, ac ex Filio dicere, maxime cum et multos alios doctores audiamus ex Filio ipsum esse dicentes et ex Patre per Filium vel ex ambobus esse. Tu vero absurdus quodammodo es statim ab initio a calumnia exordiens, dum quod Latini particulariter dicunt, hoc quasi generaliter eos dicentes traducens. Nihil enim in nonnullis differre has propositiones isti dicunt re-
vera et tu ipse id declaras his, quibus usus es, exemplis; nihil autem omnino eas differre, simpliciter ea voce sumpta, hoc tuum additamentum est. Etenim quoad illa duntaxat id verum est, in quibus et mediatio quædam intelligi queat; non ita, ut in creatura quidem intelligatur, non vero in deitate, nec in deitate de Filio quidem, non vero de Patre (hæc non est sententia eorum qui recta sentiunt), verum in his, sive deitatem intelligas sive creaturam, ubi mediatio quædam (a) intelligi possit, ut et exempla testantur. Quod ex sequentibus pa-

(1) Mon. 27: οὕτως.

(a) De præpositione per confer S. Thomam, p. 1, q. 36, a. 3; Hieron. Donati, lib. III, De proc.

Α μιγνύτωσαν ὁμοῦ πά.τα χρήματα· δι' Υἱοῦ προΐ-
ναι λέγεται, δι' Υἱοῦ χορηγεῖσθαι τῇ κτίσει, ἐν
Υἱῷ μένειν, ἐν Υἱῷ ἀναπαύεσθαι, οὐδὲ (1) διὰ Πα-
τρὸς προΐναι, οὔτε διὰ Πατρὸς χορηγεῖσθαι οὔτε
ἐν Πατρὶ μένειν, οὔτε ἐν Πατρὶ ἀναπαύεσθαι, ἀλλ'
ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· λεγέσθω τοίνυν τὰ κε-
κρυγμένα, καὶ τὰ σεσιγημένα σιγάσθω, καὶ τὸ ἐξ
Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι ὡς ἐκφυλά-
τε καὶ ἀθηοῦ ἀπεσκορακίσθω.

(ΤΟΥ) ΝΙΚΑΙΑΣ.

Ἄ μὲν Λατῖνοι φασι, καὶ δεικνύουσι· σὺ δὲ μάτην
αὐτοῖς ἐγκαλῶν περαίνεις οὐδέν. Ὅτι μὲν γὰρ ἐστὶν
ἐφ' ὧν ἡ διὰ ἀντὶ τῆς ἐκ λαμβάνεται πολλάκις τε τῶν
διδασκάλων μαρτυρίαις δεικνύται· καὶ Βασίλειος
ἐστὶν ὁ Μέγας ὁ πρῶτος τοῦτο διανοησάμενος, κἀν ταῖς
πρὸς Ἀμφιλόχιον πολλάκις εἰπὼν οὐκ ἀεὶ τὰς προ-
θέσεις ταύτας ἀλλήλαις ἀντιμεθίστασθαι. Ὅτι δ' ἡ
σὴ ἐρώτησις οὐκ εὐλογος ἀπαιτοῦντος ἡμᾶς δεῖξαι,
εἰ καὶ διὰ τοῦ Πατρὸς εὐρηταί που εἰρημένον τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, δῆλον ἐντεῦθεν.
Οὐ γὰρ εἰ ἐπὶ τινῶν, καὶ ἐπὶ πάντων ἤδη· οὐδ' εἰ μὴ
ἐπὶ πάντων, οὐδ' ἐπὶ τινῶν ὅλως, εἴ γε κανόνων τῶν
λογικῶν μέμνησαι. Ἡμῖν οὖν πρὸς γε τὸ προκείμε-
νον ἰκανὸν ἐπὶ τινῶν τοῦθ' οὕτως ἔχον εὐροῦσαι καὶ
ἐπὶ τὸ ζητούμενον αὐτὸ ἐφαρμόζειν, καὶ μάλιστα
ὅταν αὐτὸς τε τῶν λεγομένων ὁ νοῦς καὶ ὁ εἰρημὸς
τῶν ῥημάτων, τῶν τε πραγμάτων ἡ ἀκολουθία τοῦτ'
αὐτὸ πελοῖη. Ἡ σὺ εἰ· Υἱοῦ προΐναι λέγων τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρόοδον τὴν χρονικὴν ταύτην ἀπο-
στολὴν οἰόμενος οὐχὶ καὶ ἐξ Υἱοῦ τοῦτ' αὐτὸ προΐ-
ναι φαίης ἂν, πάντως γε τάληθῃ πρᾶσθεύειν ἐθέλων.
Καὶ ἡμεῖς οὖν δι' Υἱοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι τῶν ἁγίων
ἀκούοντες, καὶ δι' Υἱοῦ εἶναι, ἃ πάντων μάλιστα καὶ
καθ' ὁμᾶς (2) τὴν ὑποστατικὴν αὐτοῦ καὶ ὑπαρκτι-
κὴν δηλοῖ πρόοδον, ταυτὴν τῇ ἐξ Υἱοῦ εἶναι νομιζο-
μεν, μάλιστα καὶ πολλῶν ἄλλων διδασκάλων ἐξ Υἱοῦ
αὐτὸ εἶναι λεγόντων ἀκούοντες καὶ ἐκ Πατρὸς δι'
Υἱοῦ ἡγουν ἐξ ἀμφοῖν εἶναι. Σὺ δὲ καὶ ἀτοπὸς τις
εἰ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ συκοφαντίας ἀρχόμενος ἰ-
φασιν οἱ Λατῖνοι ἐπὶ μέρους, αὐτὸς ὡς καθόλου αὐ-
τοῦς λέγοντας διαβάλλων· μηδὲν μὲν γὰρ ἐπὶ τινῶν
διαφέρειν τὰς προθέσεις ταύτας καὶ μάλα φατὶ,
δηλοῦς δὲ καὶ αὐτὸς οἷς κέχρησαι παραδείγμασι·
μηδὲν δ' ὅλως διαφέρειν αὐτὸς ἀπλῶς τοῦ λόγου
λαμβανομένου, τοῦτο ζε (3) σὴ προσθήκη ἐστὶ. Καὶ
γὰρ ἐπ' ἐκείνων τοῦτ' ἀληθὲς μόνον, ἐφ' ὧν καὶ τις
μεισιτεία δύναται ἂν νοηθῆναι οὐκ ἐπὶ τῆς κτί-
σεως μὲν, ἐπὶ δὲ θεότητος οὐ, οὐδὲ τῆς θεότητος
ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μὲν, ἐπὶ τοῦ Πατρὸς δ' οὐ (οὐχ αὐτῆ
τῶν τῶν ὀρθῶ φρονούντων δόξα), ἀλλ' ἐφ' ὧν εἴτε
θεότητα εἴτε κτίσιν νοήσεως, καὶ τις μεισιτεία δύ-
ναται ἂν παραληφθῆναι, ὡς τὰ παραδείγματα μαρ-
τυροῖ. Καὶ δῆλον ἐντεῦθεν. Ἀὐτεξουσιότητι τετιμη-
κὼς ἡμεῖς; ὁ Θεός, καὶ βουληθεὶς τῇ οικείᾳ ἀγαθότητι
τῶν ὀρθῶς ἂν ἡμῖν πραχθησομένων ἀμοιβᾶς ἀπο-

(2) Sic Marc. I. 676; Mon. I. 232 a, ἡμᾶς.

Spirit. sanct., c. 9; Petavium, De Trinit., lib. VII, c. 17; et Bessarionem ipsum. Orat. dogm., c. 5.